

*På oppdrag fra Kommunal- og regionaldepartementet
v/ Innvandringsavdelingen
Innholdet er forfatterens ansvar*

DET MULIGES KUNST

*En utredning om mulige tiltak for å sikre alle ”like, religiøse
som lovmessige retter til skilsmisse”*

av

*Berit Thorbjørnsrud
1.am. v/ Institutt for kulturstudier
Universitetet i Oslo*

INNHALDSFORTEGELSE:

Oppdraget	s. 3
Forord	s. 3
Metode	s. 4
DEL 1	
Hinduisme	s. 8
Sikhisme	s. 9
Buddhisme	s. 11
Ortodoks jødedom	s. 11
Kristne	s. 13
Den katolske kirke	s. 13
Ortodokse kirker	s. 16
Den serbisk-ortodokse kirke	s. 16
Den russisk-ortodokse kirke	s. 16
Den gresk-ortodokse kirke	s. 16
Hi.Nikolai-ortodokse kirke	s. 16
Evangelismos Tis Theotokou gresk-ortodoks menighet	s. 17
Islam	s. 17
Iran	s. 21
Marokko	s. 22
Den marokkanske ambassaden i Norge	s. 23
Pakistan	s. 24
Den pakistanske ambassaden i Norge	s. 25
DEL 2	
Hva er problemet?	s. 27
”Haltende ekteskap”	s. 29
Hva skyldes problemet?	s. 29
Ulike religioners syn på skilsmisse	s. 29
Behøver muslimske kvinner en religiøs skilsmisse?	s. 30
Manglende innsikt i prosedyrene?	s. 33
Brudegaver, barn og eiendom på tvers av landegrenser	s. 33
Stigma som hinder for skilsmisse	s. 34
Rettssystemer som ikke fungerer	s. 34
Kan forslaget gjennomføres?	s. 34
Kan Stortinget kreve ”religiøs rett”?	s. 34
Teknisk gjennomførbarhet?	S.36
<i>Forslag 2</i>	s. 38
<i>Det muliges kunst</i>	s. 39
<i>Alternative forslag</i>	s. 40
<i>Litteraturliste</i>	s. 42

OPPDRAGET:

I Dok.8:122 skriver Stortingsrepresentantene Signe Øye, Karin Lise Homberg, Karin Andersen, Per Sandberg, Anita Apelthun Sæle og Magnhild Meltveit Kleppa:

Muslimske kvinner som har inngått ekteskap i opprinnelseslandet, eller i muslimsk menighet i Norge, kan oppleve at selv om de får skilsmisse etter norsk lov, blir den ikke anerkjent og ansett som gyldig i opprinnelseslandet eller av familien og menigheten. Dette betyr at retten til skilsmisse i praksis ikke er lik for alle kvinner i Norge, fordi de i noen tilfeller ikke har samme rettigheter som menn til å bryte en ekteskapskontrakt. Slike ekteskapskontrakter er basert på religiøs rettstradisjon. Kontrakten er enten skriftlig (fra utlandet) eller muntlig (fra vielse i menighet her).

For å løse dette problemet ble det foreslått en endring av ekteskapsloven:

Hver av brudefolkene skal hver for seg erklære på ære og samvittighet at ekteskapet er inngått av egen fri vilje, og at de anerkjenner hverandres like formelle rett til skilsmisse.

Og en endring av utledningsforskriften:

Stortinget ber Regjeringen, så raskt som mulig endre utledningsforskriften §23, slik at den setter som vilkår at ekteskapskontrakter skal gi begge kjønn like, religiøse som lovmessige, retter til skilsmisse.

Videre:

Stortinget ber Regjeringen om å vurdere muligheten for nytt tillegg i utledningsforskriften der det kreves dokumentert skilsmisse fra utenlandsk inngått ekteskap, før det innvilges familiegjenforening på bakgrunn av ny ekteskapsinngåelse.

Endringen av ekteskapsloven ble vedtatt av i Statsråd 4.juli 2003. De foreslåtte endringene av utledningsforskriften ble overlatt til Kommunal- og regionaldepartementet for videre utredning. De har bedt undertegnende om å belyse forslagene ut fra religionsfaglige perspektiver, samt å belyse konsekvenser og muligheter for praktisk gjennomføring på en meningsfull måte. Mulig alternative tiltak bes vurdert.

Oppdragets tidsramme ble fastsatt til fire uker. Utredningens omfang er en naturlig konsekvens av disse rammene.

FORORD

Dette oppdraget har gitt meg anledning til å intervjuer en lang rekke representanter for ulike trossamfunn, forskere og personer som på ulike måter har erfaring med familiearbeid. I tillegg har jeg intervjuet representanter for flere utenlandske ambassader. Dette har bidratt til å belyse problematikken fra flere ulike perspektiver og det har – ikke minst – bidratt til å belyse hvor komplisert denne problematikken er. Stilt overfor den smerte som ”de haltende ekteskap” medfører for de impliserte, er det fristende å gripe til raske tiltak som kan ”ordne opp en gang for alle”. Det er tydelig tanken bak Dok.8:122 -forslaget. Spørsmålet er imidlertid om forslagstillerne har innsett i hvilken grad deres forslag utfordrer både sentrale

religiøse ideer for medlemmer av forøvrig svært ulike trossamfunn, og den vanlige forståelsen av religionsfrihetens praksis i Norge.

Forslagstillerne synes utelukkende å ta utgangspunkt i problemer blant muslimer, og deres løsningsforslag baserer seg på den muslimske ekteskapskontrakten. Fordi man i Norge ikke har anledning til å vedta religionsspesifikke lover foreslår man lovendringer som skal regulere alle ekteskapskontrakter som inngås i Norge, og/eller mellom en person bosatt i Norge og en utenlandsk borger som ønsker å bosette seg i landet. Man søker dermed å regulere all vigsel som skal medføre opphold i Norge. Dette skaper nye og hittil ukjente problemer når det gjelder den byråkratiske gjennomføringen.

På bakgrunn av de ca 40 intervjuene jeg har gjennomført i løpet av august / september har jeg fått et lite innblikk i problematikkens kompleksitet. Mitt håp er at dette gjenspeiles i det materialet som fremlegges og diskuteres i det følgende. I forhold til denne kompleksiteten er det ironisk hvor samstemte de aller fleste har vært i å forkaste forslagene i Dok.8:122. Forslagene til endring av utlendingsforskriften ble kontinuerlig koblet sammen med endringen av ekteskapsloven. Til sammen har disse forslagene skapt bestyrtelse, sinne, frustrasjon og engstelse for framtiden. Uttrykkene som har blitt anvendt er for eksempel: *kunnskapsløst, naivt, en fornærmelse, bortkastet, en skam*, osv. Reaksjonene har både rettet seg mot forslagenes gjennomførbarhet, deres muligheter til faktisk å løse de problemer de er ment å løse – og – forslagenes mål om å overstyre trossamfunnenes lære og praksis. Det har med andre ord vært vanskelig å finne noen som har akseptert forslagene som konstruktive bidrag til videre dialog og problemløsning.

Engasjementet har vært stort og alle de som har blitt kontaktet har velvillig gitt av sin tid for å formidle kunnskap, synspunkter og eventuelle praktiske forslag til alternative løsninger.
Til alle vil jeg si tusen takk for all velvillighet.

Eventuelle feil og mangler er selvsagt mitt ansvar.

METODE

Målsettingen har vært å innhente kunnskap om ulike religioners lære og praksis når det gjelder ekteskap, skilsmisse og gjengifte. Jeg har vært i kontakt med representanter for katolikkene, jødene, sikhene, hinduene og muslimene. På grunn av tidspress og problemer med å få kontakt, har jeg ikke intervjuet representanter for de ortodokse kirkene i Norge. I stedet henvises det til tidligere intervjumateriale (2001). Ingen representanter for buddhistene har blitt intervjuet. Buddhisme befatter seg generelt ikke med temaer som ekteskap og skilsmisse. Det eksisterer derfor ingen klart definert buddhistisk lære på disse temaene. På grunn av tidsnød har jeg derfor i stedet for intervjuer valgt å referere fra Det norske buddhistforbundets nettsider hvor de besvarer spørsmål i tilknytning til temaene.

I hvert tilfelle har jeg tatt kontakt pr. telefon for å be om et intervju. Generelt har det vært vanskelig å formidle forslagene; de fleste har funnet det vanskelig å forstå at man har kunnet formulere forslag som så klart utfordrer religionsfrihetens tradisjonelle praksis i Norge. Det har derfor vært nødvendig å sende Dok.8:122 og referatet fra Stortingsdebatten 19.juni, elektronisk. Etter å ha lest disse dokumentene har flere av gruppene markert hvor alvorlig de oppfatter forslagene ved å stille med flere representanter under selve intervjuet.

I løpet av intervjuene har jeg hatt følgende fokus:

- teologiske lære og praksis i forhold til skilsmisse og gjengifte
- skilsmisse som sosial realitet; skilsmissehyppighet; oppfattes skilsmisse som skam; kan skilte / gjengiftede ha verv innen gruppen
- forslagenes gjennomførbarhet
- alternative forslag
-

I forhold til personer med erfaring fra familiearbeid har jeg fokusert på

- kunnskap om problemets omfang
- praktiske erfaringer med problemet
- forslagenes gjennomførbarhet
- alternative forslag

Forskere har blitt intervjuet ut fra spesialkompetanse på en religion, en etnisk gruppe eller en geografisk region. De har bidratt med ”teknisk” kunnskap om ulike teologiske syn på skilsmisse og gjengifte og de har bidratt med kunnskap om skilsmissemønstre i ulike regioner. På bakgrunn av deres etnografiske kunnskap om ulike land og/eller grupper har de også kunnet gi viktige bidrag til vurderingen av forslagenes gjennomførbarhet og effekt.

I de tilfeller hvor jeg har intervjuet representanter for utenlandske ambassader har fokus blitt rettet mot deres hjemlands lover og rettspraksis på feltet og ambassadenes eventuelle bidrag til å lette nåværende / tidligere statsborgeres skilsmisser. Tatt i betraktning at de arbeider innenfor et diplomatisk rammeverk hvor synspunkter på norske politiske forslag skal følge definerte prosedyrer, har jeg i liten grad fokusert på deres vurderinger av disse forslagene. I stedet har jeg forsøkt å utforske i hvilken grad de mener disse forslagene kan integreres i hjemlandets rettspraksis.

I forhold til familierett har jeg gått gjennom ekteskaps-/ skilsmisselovgivning i Pakistan, India, Iran, Marokko, Israel og Chile. Flere lands lover kunne vært konsultert, men pga tidsrammene måtte det gjøres et utvalg. De utvalgte landene eksemplifiserer imidlertid ulike former for tilpassning mellom religiøs og statlig lovgivning, og de domineres av ulike religioner: Chile – katolsk kristendom; Israel – ortodoks jødedom; India – en sekulær stat med ulik familielovgivning for ulike religiøse grupper; Pakistan, Iran og Marokko – alle muslimske stater, men med viktige interne variasjoner når det gjelder hvordan islamske ideer er nedfelt i statlige lover.

European Council for Fatwa and Research arbeider med å utvikle en rettsvitenskap for muslimer i minoritet i Europa. Deres fatwa'er (juridiske betenkninger) på temaer relatert til utredningens problemstillinger har blitt studert.

Følgende har blitt intervjuet:

Representanter for

Den katolske kirke, (sokneprest i Den katolske domkirke og rettsvikar ved Det katolske tribunale, notar ved Det katolske tribunale, kansellist ved Oslo katolske bispedømme)

Det mosaiske trossamfunn (rabbineren)

Sikh Center & Gurudwara Organization på Alnabru – styret

Thaksani Gurukulam – (Senter for tamilske hinduer – Oslo) forstander & kone

Annaj Pupadi Tamilske Ressurs- og veiledningssenter – medlem

Sanatan Mandir Sabha (hindutempel på Slemmestad) - styremedlem
World Islamic Mission – pressetalskvinne
Det islamske forbundet – imam
Det muslimske studentsamfunn – medlem

Forskere:

Kari Vogt - Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo
Sissel Østberg – Dekan v/ Lærerutdanningen, Høgskolen i Oslo
Anja Bredal – Institutt. for samfunnsforskning
Øyvind Fuglerud – Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA)
Ada Engebriksen- NOVA
Kjersti Larsen – Etnografisk museum, Universitetet i Oslo
Vilde Reichelt – religionshistoriker
Bente Groth – religionshistoriker
Cathrine Jutrem Cohen – religionshistoriker og medlem av Det mosaiske trossamfunn
Lena Larsen- doktorgradskandidat v / Senter for menneskerettigheter (tidligere leder av islamsk Råd)

Lars Østby og
Benedicte Lie - Statistisk Sentralbyrå
Rachel Paul – kriminolog
Anne Sofie Roald - Internasjonell Migration och Etniska Relasjoner (IMER), Malmö
Högskola

Ambassader:

Den pakistanske
Den marokkanske
Den israelske
Det chilenske konsulat

Tidligere utlendingsattache v/ Den norske ambassaden i Islamabad, Grethe Løchen

Familiearbeid:

ORKIS
MIRA

Religionsdialogmiljøet i Oslo

Jan Benj. Rødner - *leder for Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn* –
Anne Hege Grund - *Dialogsenteret Emmaus*
Oddbjørn Leirvik – *Forsker / prosjektleder for interreligøse studier v /Det teologiske fakultet.*
Medlem av Oslokoallisjonens styre og mangeårig leder for kontaktgruppa for Mellomkirkeklig Råd og Islamsk Råd.

Andre:

Philippene Nurses' Association in Norway – to medlemmer

Synet på skilsmisse må generelt sees i sammenheng med synet på ekteskapet. For hver av religionene vil det derfor kort bli gjort rede for ekteskapssynet før synet på skilsmisse skisseres.

Utredningen er delt i to: Del 1. fokuserer på de ulike religionenes lære og praksis i forhold til ekteskap og skilsmisse. I Del 2. diskuteres forslagene i Dok.8:122 på bakgrunn av informasjonen gitt i Del 1.

For lettvinthets skyld anvender jeg flere steder begrepet ”skilsmisseklausul” om den endringen Dok.8:122 foreslår integrert i utledningsforskriften.

DEL 1.

HINDUISME

Ekteskapet:

Ekteskapet representerer for hinduer en måte å leve på, ikke bare som sosiale, men også som religiøse personer. ”Det å gifte seg for dem, representerer mer enn en kontrakt mellom to individer; det har i lys av det hinduiske begrepet *dharma* (rett / orden), implikasjoner for verden i sin helhet” (Menski 1981:196). Ekteskapsritualene er ment å plassere de to, ikke bare i en sosial kontekst, men også i en kosmisk, og vise dem at de er deler av mikro- og makrokonstellasjoner, og dermed tvinge dem til å vurdere andres behov like mye som sine egne (ibid: 196).

Ekteskapet inngås gjennom et religiøs rituale, men det innbefatter ingen skriftlig ekteskapskontrakt slik kristne, jødiske og muslimske vielser krever. Hinduiske ekteskap reguleres (i India) av den statlige *Hindu Marriage Act av 1955*. Dette gjelder alle indiske borgere med unntak av muslimer, jøder og kristne som er underlagt religionsspesifikk familielovgivning. Det er ikke obligatorisk å registrere ekteskapet. Offentlighetsprinsippet anses som ivaretatt gjennom de store festene som arrangeres i forbindelse med bryllup. Det er imidlertid en økende tendens til at ekteskap skriftliggjøres gjennom offentlig registrering.

Skilsmisse:

Det hinduiske ekteskap reguleres ikke av et sett klart definerte religiøse lover. Snarere synes ulike gudepar å fungere som modeller for hva som anses som det mest korrekte ekteskap (Jacobsen i Thorbjørnsrud 2001:11). Dessuten spiller muntlige og skriftlige tradisjoner en viktig rolle. Men dermed eksisterer det heller ikke eksplisitte lover som regulerer skilsmisse. Hinduisme er ikke *en* institusjonalisert religion med et sentralt religiøs råd og/ eller et fast definert hierarki som avgjør lærespørsmål. Hinduisme utgjør snarere et konglomerat av forskjellige indiske religiøse retninger som kontinuerlig fortolkes og refortolkes av lærde og religiøse eksperter.

Oppfattelsen av ekteskapet som plassert både i en sosial og en kosmisk kontekst, og oppfattelsen av i hvilken grad ekteskapet definerer kvinner og menns plikter både i sosial og åndelig forstand, bidrar til et syn på ekteskapet som uopløselig. For store antall hinduer representerer ikke skilsmisse en mulighet, verken religiøst eller sosialt.¹ Å skille seg medfører - i de fleste miljøer – en form for stigma som de fleste søker å unngå. Skilsmisse er derfor uvanlig blant hinduer både i India, Sri Lanka og i Norge.

I følge *The Hindu Marriage Act* kan imidlertid hinduer skille seg. I følge §14 må de ha vært gift i tre år før de søker og de må oppfylle ett av følgende kriterier (§13):

- ektefellen har vært utro
- ektefellen har konvertert til en annen religion
- ektefellen har lidd av en ”incurably unsound mind” i minst tre år
- ektefellen har i minst tre år lidd av spedalskhet eller en kjønnssykdom

---

¹ Denne motstanden mot skilsmisse synes å være generell for India. Dette har bl.a. den konsekvens at indiske kritesentra anvender andre strategier enn i Norge. Ansatte på kritesentrene søker ikke å ta kvinnen ut av hjemmet som et første skritt mot skilsmisse, men de går selv inn i hjemmet for å overvåke og intimidere voldelige menn for slik å bidra til at de endrer adferd (Rachel Paul – kriminolog).

- ektefellen har ”forlatt denne verden” gjennom å søke tilflukt i en religiøs orden
- ektefellen har vært forsvunnet i 7 år
- partene har vært separert i to år
- ektefellen har nektet å følge et pålegg om å gjenoppta ekteskapet i mer enn to år

I tillegg kan en kvinne søke skilsmisse hvis det viser seg at mannen har en annen kone eller at han er skyldig i voldtekt, sodomi eller ”bestiality”.

Når ekteskapet har blitt oppløst ved et ”decree of divorce” og ingen av partene appellerer blir skilsmissen endelig (§15). Ett år senere kan partene gifte seg igjen.

Til tross for en generelt sterk motstand mot skilsmisse, finnes det par både i India, Sri Lanka og i Norge som søker skilsmisse. I følge representantene fra Hindutemplet i Slemmestad og fra Tamilsenteret Thakshana Gurukulam og Annaj Pupadi Tamilske ressurs- og veiledningssenter i Oslo, samt forsker Øyvind Fuglerud, forekommer skilsmisse oftere i Norge enn i bakgrunnslandene. Det er imidlertid fortsatt en sjeldenhet.

Representanten fra Sanatan Mandir Sabha (Slemmestad) forklarer at man alltid søker å mekle ved ekteskapskonflikter og man råder ikke til skilsmisse. Men hvis det likevel skjer fører ikke dette til noen form for eksklusjon fra templet. En skilt person kan fortsatt ha verv.

En skilt person kan også i prinsippet gifte seg igjen, men for begge kjønn – og særlig for kvinner - vil dette medføre store begrensninger på mulige kandidater.

Ingen hindutempler og / eller organisasjoner i Norge har søkt om vigselfrett. Man gifter seg borgerlig og gjennomfører deretter det religiøse ritualet i et dertil egnet lokale. Dette oppfattes som den egentlige ekteskapsinngåelsen og de løfter som avgis i den sammenheng vil ikke på noen måte påvirkes av forslagene i Dok. 8:122.

Forslagene vekker imidlertid bekymring med tanke på hvordan det å skulle undertegne slike dokumenter vil bli oppfattet av potensielle ektefeller og deres familier i India, på Sri Lanka eller i andre land. Å undertegne en slik ”skilsmisseklausul” representerer noe helt ukjent og man kan frykte for at mange familier ikke vil akseptere at et av deres medlemmer gifter seg med noen bosatt i Norge.

SIKHISME

Ekteskapet:

Ekteskap representerer en helt essensiell del av sikhers liv; det understrekes både som menn og kvinners plikt (*dharm*a) på jorden og ekteskapet oppfattes å inngå i en større kosmisk enhet (Reichelt 1998: 95). Sikhenes religiøse mål er ”å bli fri fra den evindelige gjenedelsen, *samsara*, og bli ett med den kosmiske kraften, i sikhismen kalt bl.a. *Akal Purakh*” (ibid:91). Dette målet gjenfinnes i sikhenes brudesymbolikk. Gjennom rett praksis og kjærlighet til sin brudgom, oppfattes bruden å frigjøre seg fra kjærlighet til materielle ting, hennes ego opphører gradvis, og hun vil oppdage en gjennomgripende kjærlighet til det guddommelige ene. Ekteskapet representerer altså for kvinner – og menn – et viktig ledd i den spesielle frigjøringen som er sikhenes ultimate mål.

Sikhisme er en relativt ny religion, grunnlagt av Guru Nanak i det 16. århundre i India. Sikhene har nedlagt et stort arbeid i det å systematisere hva det vil si å være sikh. Ekteskapsritualet – *anand karaj* – som etter lang kamp ble anerkjent i 1909, har siden representert et viktig symbol på deres identitet som en religiøs gruppering forskjellig fra hinduer og muslimer (Ibid:83).

Sikhene i India kjemper for en egen familielovgivning, men foreløpig er de underlagt *The Hindu Marriage Act*. Sikher behøver dermed heller ikke registrere sine ekteskap, men kan følge samme offentlighetspraksis gjennom store bryllupsfester slik hinduene gjør.

I Norge har Sikhene et tempel i Oslo med vigselfrett: *Sikh Center & Gurdwara Organization*. Slik tempelkomiteen formulerer det er poenget med ekteskapet at man skal leve som en enhet, uten tanke på atskillelse. Ønsker man å inngå ekteskap i guruenes nærvær² er det en ”mer eller mindre religiøs betingelse at ektefellen skal være en livspartner. Man skal leve for hverandre.

Skilsmisse:

Sikhismen forholder seg ikke til begrepet skilsmisse; den har ingen regler eller prosedyrer som kan regulere oppløsning av et ekteskap. I India regulerer *The Hindu Marriage Act* deres eventuelle skilsmisser; i Norge sivil skilsmisselovgivning. Det forekommer at sikher skiller seg sivilt. Hvis det er en uskyldig part kan han/hun gifte seg igjen i Gurudwara. Den skyldige må tilstå sine feil, angre og be om tilgivelse for at gjengifte i Gurudwara skal være mulig. Men hvis dette skjer kan de gifte seg igjen med det samme ritualet. Det er imidlertid sjelden at sikher skiller seg både i India og i Norge.

I følge tempelkomiteen dreier sikhisme seg om å forene, ikke om å skille ad. Ikke en gang begrepet skilsmisse bør anvendes i Gurudwara. Representanter for templet kan og vil mekle mellom ektefeller med problemer, men de vil aldri råde noen til skilsmisse.

Vigselspapirer som innbefatter anerkjennelse av skilsmisserettigheter representerer for dem en umulighet. Selve bryllupsdagen og tiden før og etter oppfattes av sikher som ”an auspicious time”; det å nevne skilsmisse og / eller be brudeparet undertegne papirer hvor de anerkjenner hverandres rett til skilsmisse, vil av sikher bli oppfattet som at man kaster en forbannelse over brudeparet. Det vil være å ”forgifte deres sinn” og ”alle – inkludert brudeparet – vil forvente at dette ekteskapet vil bli vanskelig”. ”Det vil være som å så et oppløsningens frø i deres sinn”.

I følge tempelkomiteen vil ikke sikher verken i Norge eller i India akseptere slike formularer; de hevder at man kan ikke utsette brudepar og deres slektninger for dette. Man kan ikke både velsigne forening og samtidig problematisere foreningen.

Tempelkomiteen hevder at ekteskapskandidater – og deres familier - i India eller i andre land, vil reagere negativt på de foreslåtte endringene. Folk vil ”spørre seg hva slags land Norge er” og man vil mistenke at det er noe ”fishy” med han /hun bosatt i Norge.

---

² I Gurudwara har man den hellige boken *Guru Granth Sahib*. Denne inneholder tekstene til grunnleggeren Guru Nanak og de etterfølgende ni guruers fortolkninger av denne. *Guru Granth Sahib* må være tilstedet i alle sikh templer eller der sikh ritualer finner sted, fordi denne rommer guddommelig inspirasjon og sikrer guruenes fortsatte ”tilstedeværelse” (Foy 1978:265)

BUDDHISME

Buddhismens mål er frigjøring fra *samsara* - gjenfødelsens smertefulle rundgang - og det å nå opplysning. Buddhismen har derfor som sitt utgangspunkt et skille mellom verdslig og ikke-verdslig liv, hvorav det siste anses som det ideelle og det sentrale. Ifølge Edward Conze (1975:70) er selve buddhismens indre kjerne en bevegelse av monastiske asketer. Tross dette har buddhismen utviklet seg også som en religion for lekfolk. Men fordi ekteskap og familieliv tilhører det verdslige livet som har mindre status enn det ikke-verdslige er disse temaene lite behandlet.

Buddhister praktiserer flere ulike former for ekteskap og deres bryllupsskikker varierer avhengig av kulturelle tradisjoner i de ulike land de er bosatt. Samtidig defineres ekteskapet eller ektefellenes plikter i forhold til hverandre gjennom generelle buddhistiske leveregler. Ifølge Sri Rahula omtales kjærligheten mellom ektefellene med ”nesten et religiøst tilsnitt”, og de oppfordres til å være trofaste, hengivne og hensynsfulle mot hverandre, og alltid være påpasselige med å oppfylle sine gjensidige forpliktelser i forhold til familien (1991:76) (Avsnittet er hentet fra Thorbjørnsrud 2001:23-5)

Skilsmisse

På Buddhistforbundets nettsider besvares spørsmålet om skilsmisse slik:

”Vi er veldig opptatt av harmoni og samhold, men vi er også veldig opptatt av at ingen skal lide å ha det vondt i år etter år p.g.a. en fæl ektefelle som gjør en ulykkelig. Det blir derfor alltid en vurderingssak om hvordan man unngår mest lidelse for alle parter på lang sikt. Foreldre bør tenke på at de kan ødelegge mye for barna og barnas fremtid hvis de skiller seg. Ved skilsmisse deler man opp familiens velstand og økonomi slik at partene ofte må slite med dårlig råd for resten av livet. Barna mister gode eksempler og kan bli likegyldige til å gjøre noe ordentlig i livet. Buddha mente at det beste ekteskapet er et hvor mann og kone er som to gode kamerater” (<http://www.buddhistforbundet.no/sprsmml.shtml#skole>).

ORTODOKS JØDEDOM

Ekteskapet:

Ekteskapet forventes å bidra til både emosjonell og spirituell fullkommenhet og det betraktes som den naturlige rammen for menneskets liv (Groth 2000:177). Det forventes også å vare livet ut.

Skilsmisse:

Til tross for stor sosial motstand mot skilsmisse i mange ortodokse miljøer, eksisterer det ikke noe teologisk hinder for skilsmisse. En rabbiner som kontaktes vil alltid forsøke å mekle mellom partene, men hvis dette mislykkes kan de søke skilsmisse. Ortodoks skilsmisse administreres av en Rabbinsk domstol. Det er partene selv som skiller seg fra hverandre, men domstolen har ansvar for at skilsmissen blir gyldig i religiøs forstand. Hvis partene er enige, er selve skilsmisseprosedyren svært enkel. Men hvis en av partene motsetter seg skilsmisse kompliseres prosessen. En Rabbinsk domstol kan i prinsippet ikke overprøve noen av partenes motstand. De kan imidlertid øve påtrykk på den av partene som motsetter seg skilsmisse.

Dette har betydning særlig i Israel hvor hele familieloven er religiøs og underlagt Rabbinate i Jerusalem.

Innen ortodoks jødedom er det i prinsippet mannen som har skilsmisserett; det er mannen som må gi sin kone skilsmissebrev – *get*. Hun kan be mannen skille seg fra henne; hun kan nekte å ta i mot hans skilsmissebrev, og / eller hun kan ut fra bestemte årsaker be en Rabbinsk domstol øve påtrykk på hennes ektemann slik at han gir henne skilsmissebrev. Tvang overfor mannen – med mindre denne administreres av en rabbinsk domstol - vil kunne ugyldiggjøre skilsmissen; skilsmissebrev må gis frivillig. I Israel kan som nevnt en rabbinsk domstol øve påtrykk, det vil si at de kan frata mannen hans førerkort; han kan bli fratatt sitt pass og i ekstreme tilfeller kan han bli fengslet. Men hans vilje kan ikke overprøves. En kvinne som slik befinner seg i ”et haltende ekteskap” defineres som bundet – *aguna*, og hun kan ikke gifte seg igjen. Hvis hun bryter med ortodokse leveregler og innleder et nytt forhold og får eventuelle nye barn, vil disse falle inn i kategorien *mamzer* – de blir ”illegitime”.³ Slike barn får en komplisert rettslig status; de er jøder, men de kan bare gifte seg med konvertitter eller andre med samme status som dem selv.

En kvinne kan også motsette seg å ta i mot mannens skilsmissebrev. Da kan heller ikke hennes vilje overprøves. Ektemannen blir i slike tilfeller også ”bundet”, men hvis han velger å overskride ortodokse leveregler og innleder et nytt forhold og får eventuelle nye barn, vil ikke disse bli illegitime. Hvis moren er jødisk vil barna få en helt regulær juridisk status.

Ortodoks skilsmissegivning definerer altså menn og kvinner som ulike i forhold til skilsmisse; mannen gir og kvinnen får skilsmissebrev. Likeledes vil konsekvensene for deres barn – hvis de bryter ortodokse leveregler – bli litt forskjellige.

Ortodoks jødedom aksepterer ikke at det legges inn noen form for skilsmissegarantier i ekteskapskontrakten. I *prenuptial agreements* kan man etablere for eksempel særreie, men man kan ikke skrive inn skilsmissegarantier. Muligheten for å kunne gi et slags forhåndsløfte om skilsmisse; det vil si muligheten for å kunne stipulere skilsmisse hvis så og så skjer, har vært grundig undersøkt i forbindelse med soldater. Hvis en soldat forsvinner uten at hans død kan bekreftes, vil hans kone også bli ”bundet”. Dette er et høyest aktuelt problem i Israel, men rabbinerne har ikke funnet juridisk aksept for at soldater kan utstede en slags forhåndsgaranti om skilsmisse hvis de ikke kommer tilbake. Det nedlegges et stort arbeid for å verifisere forsvunne soldaters eventuelle død, men hvis dette mislykkes forblir kvinnen ”bundet”.

I forhold til ortodoks jødedom kan altså forslaget ikke implementeres.

Det mosaiske trossamfunnet i Norge er en ortodoks menighet. Det er også en liten menighet som vektlegger å opprettholde en praksis i samsvar med ortodoks jødedom slik den praktiseres i Israel.

Det mosaiske trossamfunn har vigselfrett og medlemmene gjennomgår to vielser:

- En sivil vielse forrettet av forstanderen som anvender de sivile norske vigselfpapirene. Disse oversendes fylkesmannen.
- En religiøs vielse basert på den jødiske ekteskapskontrakten, forrettet av rabbineren. Originaldokumentet følger brudeparet og kopien beholdes i synagogen.

---

³ Det jødiske begrepet *mamzer* har en litt annen betydning enn det norske illegitim, men i denne sammenheng vil det bli for komplisert å diskutere begrepet i dets fulle betydning. Illegitim anvendes derfor for enkelthets skyld.

Hvis paret senere ønsker skilsmisse må de som alle andre gjennomgå en sivil skilsmisse via fylkesmannen og så en religiøs skilsmisse via en rabbinisk domstol. Den rabbiniske domstolen i Norge innkalles ved behov: da kommer rabbinere fra Sverige og / eller Danmark. Hvis mekling mislykkes vil paret få skilsmisse – hvis de er enige. Partene kan også gjennomføre skilsmissen ved enhver ortodoks rabbinisk domstol.

Nødvendigheten av den religiøse skilsmisse gjelder for de som er religiøse. For dem vil behovet for religiøs skilsmisse representere en selvsagt del av en ortodoks livsførsel. I tillegg til et generelt ønske og behov for å vise respekt for egne religiøse levereregler, kommer problemet med nye barn som kan få status som illegitime. Men hvis partene er uenige om behovet for en religiøs skilsmisse vil altså konsekvensene av dette kunne bli noe forskjellige for kvinner og menn. For de jøder som ønsker både en sivil og en religiøs skilsmisse, vil forslagene i Dok.:122 8 ikke ha noen effekt. *Det er ingen presedens for at rabbiniske domstoler aksepterer at sivile institusjoner overprøver deres lover.*

KRISTNE

I hvilken grad kirkesamfunn aksepterer skilsmisse og gjengifte varierer sterkt; dette er både avhengig av det enkelte kirkesamfunn og av dets regionale tilhørighet. I Midtøsten og i Sør-Asia er det bare unntaksvis at kirkesamfunn aksepterer skilsmisse og gjengifte. I disse regionene velger mange kristne å konvertere til islam for slik å oppnå skilsmisse. Mange av disse ønsker senere å vende tilbake til eget kirkesamfunn. Dette kan imidlertid være vanskelig fordi en muslim ifølge muslimsk rettsvitenskap ikke har rett til å konvertere fra islam. I Europa og i Nordamerika aksepterer de fleste ortodokse og større protestantiske kirker skilsmisse og gjengifte (selv om det varierer hvilke årsaker som aksepteres). En rekke mindre protestantiske kirkesamfunn gjør det imidlertid ikke. Den katolske kirke aksepterer det heller ikke.

DEN KATOLSKE KIRKE

Ekteskap:

Ekteskapet defineres i katolsk teologi som uopløselig, og som et sakrament dersom det er inngått av to døpte. Ekteskapsløftene inkluderer tilslutning til at ekteskapet er uopløselig, det loves livslangt samliv. Dette forstås som å uttrykke en rettighet partene gir hverandre. Dette element av samtykket er blant dem som konstituerer ekteskapet, og ifølge katolsk kirkelov er en intensjon som strider mot ekteskapets livsvarighet, ugyldiggjørende.

Skilsmisse:

Ekteskapet reguleres av Den kanoniske lov, som definerer dets målsetting, gyldighetsvilkår og kriterier for separasjon. Spørsmål om gjengifte er irrelevant i forhold til vanlige, gyldige ekteskap. Begrepet skilsmisse finnes ikke, men det finnes en mulighet for dispensasjon fra (opløsning av) seksuelt ufullbyrdede ekteskap eller i visse tilfeller ekteskap med en eller to udøpte ektefeller, med påfølgende adgang til gjengifte.

For at et katolsk ekteskap skal være gyldig kreves blant annet at partene må ha den rette intensjon:

- om å være mottakelig for ektefellens ønske om å få barn, hvis det er mulig (*bonum prolis*)
- om å være trofast (*bonum fidei*)
- at ekteskapet skal være uoppløselig (*bonum sacramenti*)

Disse punkter oppfattes som goder som ekteskapet bringer til paret, og som er uløselig knyttet til ekteskapet.

En intensjon mot et av de tre grunnleggende elementer på det tidspunktet ekteskapet inngås, vil ugyldiggjøre ekteskapet dersom det er en positiv viljeshandling. Dersom partene virkelig frivillig lover hverandre rett til skilsmisse, vil det reise tvil om ekteskapets gyldighet. Foreligger det altså et norsk eller utenlandsk ekteskapsdokument som hevder at partene har innrømmet hverandre en slik skilsmisserett, reiser dette spørsmål ved om ekteskapet i det hele tatt kan betegnes som gyldig i katolsk forstand.

Kirkerettslige spørsmål ivaretas av Den kirkelige domstol, normalt omtalt som Tribunalet. I norsk sammenheng er 1. rettsinstans i Oslo; 2. i Westminster og 3. i Roma. Hvis ektefeller søker separasjon eller nullitetserklæring skjer dette gjennom prøving i Tribunalet.⁴ Ekteskap kan erklæres ugyldig hvis det påvises formelle mangler ved selve vielsen; hvis det eksisterer forhold som påvirker partenes ekteskapsevne (for eksempel sinnsykdom), ekteskapsvilje (for eksempel vilje til livslang troskap), eller defekter ved samtykket (for eksempel manglende forståelse for alvorret i ekteskapsinngåelsen). Seksuelt utroskap representerer ikke en nullitetsårsak. Ekteskapet kan heller ikke kjennes ugyldig av den grunn at en av partene konverterer til en annen religion. Tvangsekteskap erklæres ugyldige, da det er essensielt at samtykket er frivillig.

Nullitetsprosedyren innbefatter følgende trinn:

- Man snakker med partene
- Det innhentes dokumentasjon og/eller vitneutsagn
- en båndforvarer (*defensor vinculi*) forsvarer ekteskapsbåndet
- Dom i 1. instans. Positiv dom (nullitetserklæring) overprøves automatisk i 2. instans; negativ dom (ekteskapet anses som gyldig) kan ankes av en eller begge parter.
- Behandling i 2. instans i Westminster (England) der dommen ratifiseres eller omstøtes.
- Nullitetsdekretet utstedes, eller saken går til behandling i 3. instans i Roma dersom en eller begge parter anker dommen.

I de tilfeller hvor det foreligger formelle feil ved vielsen kan denne prosedyren forenkles. En forutsetning for å iverksette nullitetsprosedyrer er at ekteskapet er ugjenkallelig sammenbrutt. I praksis betyr dette som regel at man venter med å starte granskning inntil det foreligger sivil skilsmisse.

Det er fortsatt tre katolske stater som ikke anerkjenner noen form for skilsmisse: Filippinene, Chile og Malta. I Chile forberedes nå en skilsmisselov som synes å ha mulighet til å bli vedtatt. Den vil imidlertid stille strenge krav til å få innvilget skilsmisse. Per i dag er nullitetserklæring den eneste form for oppløsning før en ektefelles død som eksisterer i Chile og på Filippinene og Malta. Disse landenes lovgivning er dermed i noen grad i pakt med katolsk kirkerett, skjønt den borgerlige retts ugyldighetskriterier er ofte strengere enn de i den

---

⁴ Nullitetserklæring, dvs. at ekteskapet erklæres aldri å ha funnet sted.

katolske kirkelov⁵. På grunn av denne situasjonen er nullitetssaker relativt hyppige i blant annet Chile. Enkelte andre katolske stater, som for eksempel Irland, har svært restriktive skilsmisselover i form av for eksempel lange separasjonsperioder før skilsmisse kan innvilges, og domstolene som eneste instans som kan innvilge skilsmisse. I disse landene vil normalt en nullitetserklæring fra Den katolske Kirke gjøre det lettere å oppnå sivil skilsmisse.

Representanter for Den katolske Kirke har uttrykt stor bekymring både for endringen av ekteskapsloven og av familiegjenforeningsreglene. Daværende generalvikar i Oslo Katolske Bispedømme, pater Ellert Dahl skriver følgende i et brev til Stortingets familie-, kultur og administrasjonskomite 14.juli 2003:

”For Den katolske kirke vil, som følge av Kirkens lære om ekteskapets uløselighet, forslaget være nærmest umulig å håndtere Kirken anerkjenner ikke at skilsmisse oppløser ekteskapsbåndene slik at gjengifte blir mulig. (...) En av betingelsene for gyldig inngått ekteskap, er at hver av partene har intensjon om livslangt forhold. Skal de ved ekteskapsinngåelsen underskrive på at de anerkjenner hverandres like rett til skilsmisse, vil det gi en presumsjon for at det også er uttrykk for de på tidspunktet ikke forplikter seg til et livslangt forhold, og ser skilsmisse som en aktuell løsning. Derved kan deres ekteskap om en av dem krever det, kirkelig sett kjennes ugyldig. (...)”

I intervju la også kirkens representanter stor vekt på bekymringen som nå har oppstått blant katolikker fra andre land, som har bosatt seg i Norge i forventning om at ektefelle og barn vil kunne følge etter ved familiegjenforening. Det anses som utenkelig at det foreslåtte kravet om at vigselsdokumentene skal inneholde en bekreftelse på at partene gir hverandre lik rett til skilsmisse vil kunne gjennomføres, noe som ekskluderer katolikker fra muligheten til å få familiegjenforening. Man ser særlig at dette vil ramme de kvinner som kommer til Norge for å arbeide som hjelpe- og sykepleiere, og som har blitt forespeilet muligheten til å få ektemann og barn til Norge.

Den katolske kirke i Norge er underlagt Den kanoniske lov, som er felles for hele Den katolske kirke. Kirkens øverste lærested er i Vatikanet i Roma. Eventuelle endringer i de regler som definerer ekteskapsinngåelse, separasjon, nullifisering, skilsmisse og gjengifte kan ikke vedtas i Norge. Slike endringer må initieres innad i Den katolske kirken og integreres via vedtak tatt på de øverste plan i det katolske hierarki. Da dette omhandler et av de syv sakramenter, og dermed vil ha svært store teologiske implikasjoner, må det antas at bare et økumenisk (verdensomfattende) konsil vil kunne vedta slike endringer.

Det eksisterer en debatt om skilsmisse innad i Den katolske kirke, men denne synes ikke å ha en kraft eller tyngde som kan bidra til at den utløser nytolkning av ekteskapsreglene i den nærmeste fremtid.

Blant katolikker i Norge, som i mange andre land, er det personer som gjennomfører en sivil skilsmisse for så å gifte seg igjen – sivilt. Det finnes også katolikker som gifter seg sivilt eller i annet kirkesamfunn med en fraskilt ikke-katolikk. Da dette forstås som ekteskapsbrudd, hvilket defineres som en alvorlig synd, er de det gjelder ekskludert fra å motta sakramentene unntatt ved umiddelbar fare for dødsfall. Det er kun gjennom nullifisering av tidligere ekteskap at det sivile ekteskapet kan gjøres gyldig slik at partene igjen får formell adgang til

---

⁵ I for eksempel Chile må ekteskapet ugyldiggjøres i en sivil rett.

sakramentene. Hvorvidt, eller i hvilken grad gjengiftede *faktisk* ekskluderes fra sakramentene varierer i forhold til land, sted og lokale prester.

ORTODOKSE KIRKER⁶

DEN SERBISK-ORTODOKSE KIRKE

Ekteskap inngått ved tvang er kirkerettslig ugyldig. Men hvis den ene eller begge som er utsatt for tvang ikke melder fra når presten spør om dette før og under vielsen, må partene gjennom en skilsmisse. De må først skilles sivilt og deretter søker de nærmeste kirke domstol om kirkelig skilsmisse.

Skilsmisse er tillatt hvis en av partene er utro, alkoholiker, narkoman, eller har andre problemer av samme alvorlighetsgrad. I disse tilfellene må man også først skilles sivilt og så kirkelig. Man kan igjen vies i kirken, men da med et noe forenklet rituale.

DEN RUSSISK ORTODOKSE KIRKE

Ekteskap inngått ved tvang er kirkerettslig ugyldig. Ofre for dette søker om annullering, etter først å ha fått innvilget sivil skilsmisse.

Sivile skilsmisser aksepteres også av kirken hvis årsakene faller inn under hva som betraktes som kanoniske årsaker; det vil si utroskap eller fysisk og/eller psykisk sykdom som forhindrer den syke i å oppfylle sin ekteskapelige rolle.

Kirken i Norge er underlagt biskopen av Moskva.

Gjengifte i kirken er tillatt, men vielsesritualet er noe redusert andre gang.

DEN GRESK-ORTODOKSE KIRKE

I Norge er det to forskjellige kirkesamfunn som begge er underlagt Den gresk-ortodokse kirke: Hi.Nikolai –ortodokse kirke og Evangelismos Tis Theotikou gresk-ortodoks menighet. I forhold til skilsmisse har de noe forskjellige synspunkter.

Hi.Nikolai- ortodokse kirke

Denne kirken ble grunnlagt av russiske flyktninger på 1920-tallet, men de ønsket ikke å bli underlagt den russiske patriarken som på den tiden ble kontrollert av det kommunistiske regimet. De søkte derfor tilslutning til den gresk-ortodokse kirke. I dag har denne kirken i

---

⁶ Bare de ortodokse kirkene som er etablert i Norge beskrives. Dette ut fra den antakelsen at det er medlemmer av disse som trolig vil bli berørt av de foreslåtte reglene om familie gjenforening. Alle opplysninger om disse kirkene er hentet fra intervjuer foretatt i forbindelse med en tidligere utredning for Barne- og familiedepartementet: *Syn på ekteskap blant hinduer, buddhister, sikher, muslimer og kristne* (2001).

Norge en meget multietnisk profil med medlemmer fra østeuropeiske land, Midtøsten, Etiopia, Eritrea, osv.

Ved påstander om tvangsekteskap følges en nøye spesifisert kirkerettslig prosedyre som i hovedsak består av at den lokale presten samler inn dokumentasjon og vitneutsagn, og deretter oversender saken til neste instans: biskopen i Paris. Han avgjør hvorvidt ekteskapet kan annulleres eller ikke.

Ekteskap kan også annulleres på grunn av seksuelt utroskap eller hvis en av partene konverterer til en annen religion. Hvis det foreligger en annullering kan partene gifte seg igjen med det samme vielsesritualet. Gjengifte etter sivil skilsmisse – uansett årsak – aksepteres også, men da med et noe redusert vielsesrituale som bl.a. inkluderer bestemte botsbønner.

Evangelismos Tis Theotokou gresk-ortodoks menighet

Denne menigheten er en del av den greske nasjonale kirke og flertallet av medlemmene er etniske grekere. Menigheten er underlagt den gresk-ortodokse biskopen i Sverige.

Annullering av ekteskap eksisterer ikke som kirkerettslig prinsipp, men medlemmene kan fritt skille seg etter sivil lovgivning i det landet hvor de bor. Deretter må de søke biskopen om kirkelig skilsmisse, men dette innvilges alltid når det foreligger sivil skilsmisse. Gjengifte er tillatt.

ISLAM

Det er vanskelig å gi en kortfattet presentasjon av synet på ekteskap, skilsmisse og gjengifte blant muslimer. Muslimer inngår ikke – slik for eksempel katolikkene gjør – i en integrert global organisasjon; de har ikke et øverste læresete akseptert av alle. Alle muslimer er i utgangspunktet underlagt den religiøse loven sharia, men oppfattelsen av hva som utgjør sharia, og ikke minst hvordan sharia bør praktiseres og / eller hvordan den faktisk praktiseres i dag varierer veldig. Spørsmålet om sharia er med andre ord ikke bare et spørsmål om man ønsker at den skal implementeres som eget lands lov, det er like mye et spørsmål om hva man definerer som sharia. Dette har direkte konsekvenser synet på ekteskap og skilsmisse.

Sharia oppfattes som en hellig lov åpenbart for menneskene i Koranen. I den forstand er sharia uforanderlig. Men på bakgrunn av de regler som er nedtegnet i Koranen, utviklet muslimske rettslærde det som kalles islamsk rettsvitenskap – *fiqh*.⁷ Rettsvitenskapen ble igjen organisert i ulike lovskoler med navn etter sin grunnlegger. Innen sunni islam finner man fire: *Maliki*, *Hanbali*, *Shafi* og *Hanafi*. Innen shia dominerer den *Jafarittiske*. Gjennom mange hundre år har de opprinnelige tekster utviklet av lovskolenes grunnleggere blitt gjenstand for studier og kommentarer. I løpet av det 20. århundre ble elementer fra rettsvitenskapen koblet med elementer fra europeisk rettsvitenskap og kodifisert som lover (*qanun*) i de ulike muslimske statene som vokste frem. Spørsmålet blir så hva som med rette kan kalles sharia?

Skal begrepet sharia forbeholdes den ideelle loven man finner fragmenter av i Koranen, men som ennå ikke er fullt ut forstått av muslimene? Utgjør rettsvitenskapen – lovskolene –

---

⁷ En annen viktig kilde var fortellingene om Profetens handlinger (hadith). For øvrig anvendte de rettslærde bestemte rettsprinsipper i sitt arbeid.

sharia? Kan de elementer som er videreført i statlige lover betegnes som sharia? De ulike svar som muslimer gir på disse spørsmålene har stor praktisk betydning i forhold til ønske om, og vilje til reformer; det som er gitt av Gud kan ikke endres, men det som er laget av mennesker kan endres.

Familierett er det juridiske temaet som er best belagt i Koranen. Det er også den delen av lovskolene som hyppigst er integrert i statlige lover. Men ulike muslimske land domineres av ulike lovskoler, eller de har gjennom spesielle rettsvitenskapelige prosedyrer koblet elementer fra ulike lovskoler for å kunne gjennomføre reformer. I Pakistan som generelt domineres av Hanafi har man, for eksempel, hentet elementer fra Malikiskolen for å kunne utvide kvinners adgang til skilsmisse. Det at man har ”beholdt sharia” når det gjelder familierett har bidratt til å gi familieretten en spesiell status som garantist for statens muslimske karakter. Denne symbolske tilleggsfunksjonen har bidratt til å vanskeliggjøre reformer på dette området, og det gjør det til et sensitivt område hvor eksterne initiativ lett oppfattes som et forsøk på å undergrave islam.⁸

Hva man skal forstå med begrepet sharia utgjør en sentral diskusjon blant muslimer i dag, og dette bidrar til å forsterke den allerede eksisterende variasjonen blant muslimer i forhold til syn på, for eksempel, ekteskap, skilsmisse og gjengifte. Ethvert forsøk på kortfattede oppsummeringer av synspunkter på dette feltet vil nødvendigvis risikere å bli overforenklinger og/eller misvisende. Når man hevder at ”sharia sier” må dette alltid defineres ut i fra et gitt utgangspunkt. Hvis ikke fremstår det som et teologisk utsagn av en type som må forbeholdes muslimer selv. For å illustrere variasjonen i hvordan ”sharia” oppfattes av ulike muslimske stater vil jeg referere skilsmisselovgivning i tre ulike muslimske stater: Pakistan, Iran og Marokko. Men først vil jeg gi en helt skjematisk fremstilling av noen viktige rettsprinsipper som kan betegnes som felles, selv om de altså i ulike land kan få en delvis forskjellig betydning.

Ekteskap

Det muslimske ekteskap inngås ved å undertegne en sivilrettslig kontrakt. Samtidig reguleres det av lover som hevdes å være i samsvar med, eller inspirert av sharia, den religiøse loven. Ekteskapsinngåelse er med andre ord ingen eksplisitt religiøs handling, slik som for katolikker, men samtidig utgjør det en religiøs plikt. Ifølge en av tradisjonene (*hadith*) om Profeten, uttalte han at ekteskap utgjør halve religionen. Kvinner og menns rettigheter og plikter i ekteskapet – som er definert komplementært til hverandre – baserer seg også på ideer om Guds åpenbarte sannheter.

For at en ekteskapskontrakt skal være islamsk gyldig må den inneholde partenes signatur (eventuelt brudens formynders signatur), to vitners signatur og en beskrivelse av den brudegave (vanligvis *mahr*, i Marokko kalt *sadaq*) mannen må gi kvinnen. Brudegaven kan deles i to: noe utbetales ved ekteskapsinngåelsen og resten hvis mannen initierer skilsmisse. Brudegaven kan utgjøre penger, gull, eiendom, el.a.). Brudegaven kan være rent symbolsk eller den kan utgjøre enorme summer.

I ekteskapskontrakten kan bruden stipulere ulike krav som, for eksempel, rett til å arbeide utenfor hjemmet. Hun kan også stipulere krav til at mannen skiller seg fra henne hvis så og så skjer, eller hun kan kreve at han delegerer betingelsesløs skilsmisserett til henne.

---

⁸ For en grundigere fremstilling av dette, se Ziba Mir-Hosseini 2000

Skilsmisse

I følge Profeten utgjør skilsmisse ”that which God has permitted which He hates most” (i Roald 2001:213). I tråd med dette uttaler Det europeiske fatwarådet:

We must state clearly that divorce in Islam is the most abhorrent of all permitted things, and, as such, it must be resorted to only in extreme cases of necessity, and that too following certain stringent procedures and conditions. Among such procedures and conditions is: One must resort to divorce only after having exhausted all efforts of proper reconciliation and mediation (Fatwa: Divorce: Islamic Procedure & Rulings 9 /9-03⁹).

Likevel hadde Profeten selv en svært liberal skilsmissepraksis, og i den senere rettsvitenskapen forble skilsmisse akseptert, om ikke vel ansett. Men ifølge Anne Sofie Roald har rettsvitenskapen bidratt til å aksentuere menns skilsmisserett mens kvinners har blitt svekket (2001:219). I dag er det utvilsomt sterk forskjell på kvinner og menn når det gjelder muligheter til å initiere skilsmisse. Men på tross av de juridiske fordeler menn nyter i forhold til skilsmisse, eksisterer det stor variasjon i skilsmissepraksis mellom ulike regioner og ulike land. Dette skyldes delvis ulike lovfortolkninger, men kanskje i enda sterkere grad ulike kulturelle tradisjoner. På tross av en relativt liberal skilsmisselov i Pakistan synes det å være vanskelig for kvinner å få aksept for å initiere skilsmisse. Langs Swahilikysten (i Østafrika) derimot er skilsmisse vanlig. Hvorvidt kvinner der selv initierer rettslige skilsmisseprosedyrer er mindre viktig enn at de generelt får sin families støtte, hvilket bidrar til at mannen aksepterer å overta det rettslige ansvaret. I Pakistan er skilsmisse forbundet med skam og gjengifte kan være vanskelig. Langs Swahilikysten er det derimot svært vanlig at kvinner gifter seg flere ganger.

Ifølge islamsk rettsvitenskap eksisterer det flere anerkjente former for skilsmisse.

Talaq

En muslimsk mann har en absolutt og ensidig rett til å skille seg fra sin kone, uten at han behøver å oppgi noen årsak. Denne skilsmisseformen oppfattes ofte –feilaktig - av ikke-muslimer som synonymt med muslimsk skilsmisse. *Talaq* eksisterer også i flere former, men disse kan igjen kategoriseres i to hovedtyper hvorav en oppfattes som moralsk bedre enn den andre. Ifølge den minst ansette, kan mannen gjennomføre skilsmisse ved å uttale at ”jeg skiller meg fra deg” tre ganger etter hverandre. Blant shia muslimer aksepteres imidlertid ikke denne formen. Det gjør heller ikke alle stater hvor sunni islam dominerer. Mange stater har innført viktige modifikasjoner på mannens tilgang på skilsmisse: for eksempel krav til at *talaq* må skriftliggjøres og registreres; mekling er gjort obligatorisk; det er innført venteperioder, osv. men selve prinsippet er uendret: mannen har en sterk skilsmisserett.

Ved *talaq* må mannen utbetale den avtalte brudegaven i sin helhet. Han må også betale sin kones underhold i en bestemt venteperiode (*idda*)¹⁰, og han må betale underhold for eventuelle barn..

---

⁹ <http://www.islam-online.net/fatwa/english/FatwaDisplay.asp?hFatwaID=8292>

¹⁰ Denne perioden strekker seg over tre menstruasjonsperioder for å se om kvinnen er gravid med sin manns barn.

Talaq at-tawfid – delegert skilsmisse

En kvinne kan i ekteskapskontrakten kreve at mannen delegerer skilsmisserett til henne; hun kan stipulere bestemte kriterier for å få rett til skilsmisse eller hun kan kreve betingelsesløs skilsmisserett. I det første tilfellet må kvinnen bevise for en rett at hennes stipulerte kriterium er oppfylt for å oppnå skilsmisse (Mir-Hosseini 2000:39). Å kreve betingelsesløs skilsmisserett, representerer ifølge Mir-Hosseini en sjeldenhet i praksis (ibid:208). Selv med en slik rett skrevet inn i ekteskapskontrakten må en kvinne gjennom enkelte rettslige prosedyrer. *Hvorvidt disse kan kompliseres hvis mannen motsetter seg skilsmissen, er usikkert. Dette spørsmålet må utredes grundigere i forhold til ulike land.*

Khula – gjensidig skilsmisse

Khula initieres av kvinnen som ber mannen om å skille seg fra henne, mot visse motytelser: generelt vil det dreie seg om å gi slipp på den avtalte brudegaven og dessuten betale tilbake den delen mannen allerede har gitt henne.

The Muslim jurists define khul ‘ as a separation claimed by the wife as a result of her extreme reluctance (ikrah) towards her husband. An essential element of khul’ is the payment of compensation (‘awad) to the husband in return for her release. This can be the dower or any other form of compensation (Ziba Mir-Husseini 2000:38).

I enkelte land, som for eksempel Iran, eksisterer det flere former for khul (ibid:38-9).

Tatliq – skilsmisse etter rettsak

Tatliq representerer kvinnens mulighet til å oppnå skilsmisse selv om ektemannen motsetter seg det (ibid:39). Denne formen krever at man gjennomgår en rettssak hvor dommeren enten kan overtale mannen til å skille seg fra kona, eller dommeren uttaler skilsmisseformularen på vegne av ham. Hvilke grunner som defineres i de ulike lovskolene for å gi kvinner en slik skilsmisse, varierer.

Faskh - annullering

Både kvinne og mann kan søke om å få sitt ekteskap annullert. Det defineres to ulike annulleringsårsaker:

- formelle feil ved ekteskapskontrakten (for eksempel fravær av brudegave) og/eller
- tilstedeværelse av bestemte fysiske eller mentale skader hos motparten (ibid:40).

Hvorvidt de ulike lovskolene aksepterer begge varierer.

Ifølge Mir-Hosseini¹¹ henger mannes sterke skilsmisserett sammen med at det er han som betaler brudegave (ibid). Hvis han initierer skilsmisse må han gi slipp på denne. I blant annet Iran settes brudegaven over mannens økonomiske evne. Slik svekkes hans reelle mulighet til ensidig skilsmisse. Roald argumenterer imidlertid for at høye brudegaver også kompliserer

---

¹¹ Ziba Mir-Hosseini er en iransk antropolog, utdannet ved Cambridge University. Hun er en de få som har gjennomført en større undersøkelse av hvordan skilsmisserett fungerer i praksis. Hun har sammenliknet konkrete rettsaker i Iran og Marokko.

kvinnerens mulighet til skilsmisse: dess større verdier som står på spill dess vanskeligere vil det være å gjøre opp et økonomisk mellomværende med mange deltakere og hvor noe er utbetalt og annet ikke (Roald 2001:230). Og hvis en kvinne skal oppnå gjensidig skilsmisse (*khula*) eller skilsmisse ved rettsak (*tatliq*), må hun betale tilbake de verdier hun har mottatt. *Denne typen problematikk som en sivil norsk skilsmisse ikke vil ha mekanismer for å ordne, kan klart antas å bidra til "de haltende ekteskaps problematikk"*.

Iran

Irans familielovgivning gjennomgikk i løpet av det 20. århundre mange endringer. Etter den islamske revolusjonen i 1979 ble tidligere reformer annullert, men mange av disse er nå gjeninnført. I 1992 ble det igjen innført krav om at alle skilsmisser som skulle registreres (hvilket er påbudt) må ha et "court certificate", det vil si at også skilsmisser initiert av en mann må gjennom en rettslig prøving (Mir-Hosseini 2000:IX). Dette gjelder også par som er enige om å skilles. Før skilsmissen godkjennes må også det økonomiske mellomværende gjøres opp. Innbefattet i dette er også lønn for kvinnens arbeid som husmor, som beregnes av retten. Hvis hun selv tar initiativ eller skilsmissen defineres som hennes skyld, bortfaller dette. Brudegaven skal også justeres i forhold til inflasjonen (ibid:X).

I løpet av det 20. århundre anvendte man i Iran ulike ekteskapskontrakter som gir kvinner svært ulike muligheter til å få ekteskapet oppløst. Inntil 1967 var det generelt bare overklassekvinner som førte inn skilsmissestipulasjoner. Andre kvinner gift før 1967, kan derfor bare søke om annullering på bakgrunn av ektemannens impotens, kastraksjon eller sinnsykdom. Rettslig skilsmisse (*tatliq*) kan de bare søke hvis mannen svikter som forsørger eller han behandler henne så dårlig at fortsatt ekteskapeleg samliv vil påføre henne "hardship and harm" (*'asr va haraj*) (ibid:56).

De som giftet seg mellom 1967 –1982, har alle en fast stipulasjon i sine ekteskapskontrakter som gir dem rett til å skille seg selv på mannens vegne, på grunnlag av et videre spekter av årsaker.

Kvinner gift etter 1982, har kontrakter som inneholder to viktige stipulasjoner:

1. Mannen må betale kona halvparten av de verdier han har tilegnet seg i løpet av ekteskapet. Dette gjelder bare hvis ikke skilsmissen skyldes konas feil (avgjøres av retten) eller initiativ.
2. Kona har fått skilsmisserett delegert til seg ved rettens hjelp, hvis hun kan bevise en av følgende betingelser:
  - Hvis mannen ikke har forsørget henne eller oppfylt andre av sine obligatoriske forpliktelser overfor henne i løpet av de siste seks måneder
  - Hvis han har behandlet henne så dårlig at en fortsettelse av ekteskapet oppleves som uutholdelig
  - Han har en uhelbredelig sykdom som setter hennes helse i fare
  - Han lider av en sinnsykdom som ikke defineres i sharia som årsak til annullering
  - Hans manglende evne til å adlyde en rettsavgjørelse om å avstå fra et arbeid / en aktivitet (occupation) som er avskyelig (repugnant) for kona og hennes posisjon
  - Hans idømmelse av en fengselsstraff på minst 15 år, eller manglende innbetaling av en bot som vil føre til fengsel i minst fem år
  - Hans avhengighet av noe som er skadelig og som i rettens mening kan motvirke familielivet og gjøre fortsatt ekteskap vanskelig for kona

- Hans fravær fra hjemmet uten akseptable årsaker (retten avgjør)
Han har fått dom for forbrytelser som er avskyelig (repugnant) for kona og hennes posisjon
- Hans manglende evne til å befrukte kona i løpet av fem år
- Hans forsvinning
- Han inngår ekteskap nummer to uten at 1.kone aksepterer det
- Hans manglende evne til å behandle begge koner likt
(Min oversettelse fra Mir-Hosseini 2000:57).

Ektemannen må undertegne hver av stipulasjonene for at de skal være gyldige. Han har rett til å la være å undertegne noe han finner uakseptabelt. Mannens rett til å skille seg og til å delegere skilsmisse til sin kone står fast. Han har uansett en lettere tilgang på skilsmisse enn kvinnen.

Ifølge Mir-Hosseini utgjøres 50% av skilsmisene i Teheran av *khula* – det vil si skilsmisse initiert av kvinnen og akseptert av mannen (ibid:82). Dette innebærer at kvinner oppgir brudegaven. I Iran er også brudegave noe som bare sjelden utbetales; avtalen om den eksisterer for å beskytte kvinner mot skilsmisse initiert av mannen og den gir henne et forhandlingskort i de tilfeller hvor det er hun selv som ønsker skilsmisse.

Iran aksepterer ikke norske ekteskaps – eller skilsmissegodkjenninger, men hvorvidt ambassaden praktiserer noen form for institusjonalisert *approachment* à la Marokko (se s.23), gjenstår å undersøke.

Marokko

Skilsmissegivningen inngår i *The Code of Personal Status – Mudawwana*. Denne bygger på malikiskolen. Både *talaq*, *khul* og *tatliq* anerkjennes. Men etter 1992 må også menn som ønsker ensidig skilsmisse gå veien om en rettsinstans. Hvis retten finner at han skiller seg fra kona uten ”a valid reason” kan den dømme ham til å betale kona en godtgjørelse (a *consolation gift – mut’a*) (ibid:X). Dette hindrer muntlige skilsmisser og den særlig den typen hvor mannen gjentar skilsmisseformularen tre ganger etter hverandre.

Mannen må også innhente rettsattest for å kunne gifte seg med en kone nummer to (ibid). Dette er en av årsakene til at Marokko legger stor vekt på å registrere alle ekteskap marokkanere inngår – også i andre land.

I Marokko utbetales brudegaven (her *sadaq*) generelt til kvinnens far før bryllupet. Med denne summen og den medgift han selv skal gi sin datter, skal han kjøpe møbler og annet utstyr til henne. I tillegg skal mannen og hans familie betale bryllupet og kjøpe bestemte smykker til bruden. Hvordan dette skal gjøres opp ved en skilsmisse fastsettes av retten.

Tatliq

Kvinner kan få skilsmisse ved dom hvis:

- mannen ikke forsørger henne
- han lider av en uhelbredelig sykdom som kan være skadelig for henne
- han behandler henne så dårlig at det å fortsette ekteskapet blir umulig for en kvinne av hennes status
- hans fravær i minst ett år som gjør henne ille (*cause harm*)

- hans oppgivelse av ekteskapelig samliv på grunn av en avholdenhetsed (ibid:85).

I Marokko – i motsetning til i Iran – er skilsmisseprosedyrene svært formelle. Både skriftlige dokumenter og bruk av advokater vektlegges.

NB! *The Code of Personal Status* er nå under bearbeiding og det forventes at reformer vil bli vedtatt i løpet av høsten (2003).

Den marokkanske ambassaden i Norge

I forhold til den marokkanske stat vil marokkanske statsborgere alltid forbli marokkanere, uansett om de også blir norske statsborgere. For marokkanere som bor i Norge, men som ønsker å opprettholde relasjoner i Marokko, er det derfor av stor betydning at deres sivile status som gift eller skilt, og eventuelle barn til enhver tid er korrekt registret i Marokko. Dette samsvarer med den marokkanske stats ønske og de søker derfor å tilrettelegge for denne typen registrering gjennom sine ambassader. I de europeiske land hvor det lever store antall marokkanere har Marokko ansatt dommere ved sine ambassader. De har fullmakt til å vie og skille marokkanere og ambassaden sørger deretter for at dette registreres på korrekt måte i Marokko. Dette er et element i de bilaterale avtaler Marokko har inngått med for eksempel Frankrike, Tyskland og Italia. I Norge begrenser ambassaden seg til å bistå korrekt registrering.

Norske vigself- og skilsmissegodokumenter aksepteres i den forstand at de danner grunnlag for registrering i Marokko. På ambassaden lages en "*approachment*" det vil si at man islamiserer de norske vigselfpapirene slik at de blir i samsvar også med marokkansk lov. Avtaler om brudegaven skrives inn, navnene på to muslimske vitner (ansatte på ambassaden), og eventuelle barn. Dette nye dokumentet sendes så til Marokko for registrering.

Ved en skilsmisse må den norske skilsmisseattesten (som må oversettes til arabisk) presenteres på ambassaden. Der tar man opp forklaring fra partene og lager en rapport som partene signerer. En av dem bringer sakspapirene (de norske pluss ambassadens rapport) inn for retten i Marokko, til en skilsmissegoddommer. Dette kan også gjøres ved å gi noen fullmakt til å opptre på egne vegne. Begge parter må være representert i retten i Marokko, men ingen av dem behøver å være fysisk tilstedet. Det økonomiske oppgjøret i forhold til brudegave og underhold ordnes der, hvis det ikke er gjort i Norge.

Hvis mannen nekter å etterkomme konas ønske om skilsmisse, innkaller ambassaden mannen via rekommandert brev. Han innkalles tre ganger, med ca. to ukers mellomrom, Hvis han fortsatt ikke møter til forhandlinger, konkluderer ambassaden sin rapport med at gjenforening ikke er mulig. Denne sendes så til Marokko. Bringes kvinnen de rette papirer og følger de rette prosedyrer skal prosessen, ifølge Den marokkanske ambassaden i Oslo, ikke ta mer enn ca. 2-4 uker. Anvender man advokat behøver man ikke selv være tilstedet.

Hvis mannens adresse er ukjent kompliseres situasjonen. Men Marokko har også bestemte prosedyrer for å etterlyse menn som forsvinner fra denne typen oppgjør, via radio og lokalaviser.

Hvis ikke ekteskapet opprinnelig ble registrert i Marokko, er det ikke nødvendig med marokkansk skilsmisse. Men fravær av ekteskapsregistrering kan skape senere problemer for eventuelle barn. I deres forhold til Marokko vil de være illegitime.

Ifølge ambassaden kan den nye norske ekteskapskontrakten fungere som bilag i marokkansk rett. Den kan imidlertid ikke erstatte en marokkansk rettslig gjennomgang.

Ambassaden behandler 10-20 ekteskap pr år, og anslagsvis samme antall skilsmisser.

Pakistan

Muslim Family Law Ordinance, 1961, regulerer ekteskapsinngåelse. *The Dissolution of Muslim Marriages Act*, 1929, regulerer ekteskapets oppløsning. Disse lovene gjelder for alle muslimske statsborgere av Pakistan, uansett faktisk bosted. Men pakistanere som søker nytt statsborgerskap, gir samtidig slipp på sitt pakistanske. Tidligere pakistanske statsborgere forblir altså ikke ”pakistanere” slik marokkanere forblir marokkanske statsborgere uansett nye statsborgerskap. Tidligere pakistanske statsborgere er dermed ikke lenger underlagt pakistansk lov, men de kan registrere sine ekteskap og/eller skilsmisser ved en pakistansk rett.

I Pakistan må alle ekteskap registreres hos en ekteskapsregistrator (*Nikah Registrar*) som utpekes av den lokale rettsinstans, *Union Council*. Alle skilsmisser må registreres hos *Union Council*. Mannens rett til ensidig skilsmisse er opprettholdt (*talaq*), men en mann som ønsker skilsmisse må skriftliggjøre skilsmissen gjennom å registrere den hos *Union Council*. Hans kone må også underrettes skriftlig. Innen 30 dager må rettens formann opprette en meklingsinstans (*Arbitration Council*) som skal forsøke å gjenforene ektefellene. Men hvis dette mislykkes kan skilsmissen registreres. I dette tilfellet behøver partene heller ikke møte opp til mekling; det er meklingsperioden i seg selv som utgjør det formelle kravet.

Hvis kona har fått delegert skilsmisserett i ekteskapskontrakten (*nikanamah*), kan hun følge samme prosedyre som mannen gjør ved *talaq*.

En kvinne kan få skilsmisse ved *khula* hvis hun har utviklet ”*extreme hatred or aversion to her husband*”.¹² Hun må da gjennom en rettsak hvor hun gir vitneprov om at hun ”*dislikes her husband, to such an extent, that she cannot live with him willingly*”. Hvis retten blir overbevist om at kvinnen ”*genuinely dislikes her husband, the marriage will be dissolved*”. Retten fastsetter deretter hvor mye av medgiften kvinnen skal tilbakebetale. Men selv om hun ikke etterkommer dette, vil ekteskapet være oppløst ved rettens kjennelse.

Denne typen skilsmisse forutsetter i vanlig Malikipraksis at mannen aksepterer.¹³ Hvis ikke må kvinne søke skilsmisse ved rettslig dom – *tatliq*.

Tatliq

En kvinne kan få skilsmisse ved rettslig prøving, uansett mannens ønske, hvis:

---

¹² Sitatet er hentet fra heftet *Divorce among Muslims in Pakistan: Laws, procedures and practice*, som utgis av adokatkontoret til Asma Jahangir

¹³ Pakistansk skilsmisselovgivning er utviklet på bakgrunn av Malikiskolen. Dette til tross for at det for øvrig er Hanafiskolen som dominerer i Sørasia.

- mannens oppholdssted de siste fire år er ukjent
- mannen ikke har forsørget henne de siste to år
- mannen ikke har utført sine ekteskapelige forpliktelser mot henne de siste tre år
- mannen var impotent da de giftet seg og fortsatt er det
- mannen har vært sinnssyk, lider av spedalskhet eller har hatt en alvorlig kjønns sykdom de siste to år
- kvinnen ble giftet bort av faren eller av sin formynder før hun fylte 15 år. Hvis ikke ekteskapet er fullbyrdet kan hun forkaste (*repudiate*) det før hun fyller 18 år.
- mannen behandler henne dårlig (*with cruelty*) Det vil si hvis
  - han slår henne eller bidrar til at hun lever et dårlig liv selv om det ikke innbefatter fysisk mishandling,
  - han omgås kvinner med dårlig rykte eller selv lever et usømmelig liv
  - han prøver å tvinge henne til å leve et usømmelig liv
  - han fratar henne hennes eiendom
  - han hindrer henne i å utføre religiøse plikter
  - han har flere koner og han klarer ikke å behandle dem likt
  - eller det foreligger en annen grunn som er anerkjent som gyldig for å oppløse ekteskap under muslimsk lov.

Det eksisterer også to andre former for skilsmisse:

Lian som gjennomføres hvis mannen beskylder sin kone for utroskap. *Zihar*, hvis mannen gir uttrykk for at han opplever sin kone som en søster eller mor. Da kan kona søke skilsmisse.

Denne skilsmisseformen krever en prosedyre som i utgangspunktet forventes å ta ett år.¹⁴ Kvinnen må sende en skriftlig søknad til retten, som deretter underretter ektemannen. Liste over vitner må innleveres. Deretter søker retten å mekle mellom ektefellene. Hvis dette mislykkes starter partene med sin bevisførsel. Deretter vil retten igjen forsøke mekling. Hvis dette mislykkes vil retten høre partenes advokater, før den avsier dom. Dommen sendes til *Union Council* på det stedet hvor kvinnen bor. Etter at venteperioden på 90 dager er over, er ekteskapet endelig oppløst.

Den pakistanske ambassaden i Norge

I motsetning til Den marokkanske yter ikke Den pakistanske ambassaden noen form for registreringshjelp for pakistanere i Norge. Personer som ønsker å registrere ekteskap og/eller skilsmisse i Pakistan må selv ordne dette. Vigsels- og skilsmisshedokumenter fra Norge aksepteres, men de må registreres ved Union Council for å være fullt ut gyldige.

I de tilfeller hvor kvinner har fått innvilget norsk skilsmisse mot mannens ønske, kan den registreres i Pakistan etter de samme regler som en gjensidig skilsmisse. Ifølge den pakistanske ambassadøren spiller det ingen rolle hva som var skilsmisshens årsak hvis den allerede er innvilget av norske myndigheter. Men dokumentet må registreres i pakt med pakistanske regler.

Hvordan pakistanske myndigheter stiller seg i forhold til skilsmisser innvilget av Sahariaråd i England var ukjent for den pakistanske ambassadøren.

---

¹⁴ På grunn av rettsvesenets ressurs situasjon kan det ta lenger tid. Se s.34

Ambassadøren var for øvrig tvilende til gyldigheten av å gjøre det obligatorisk å delegere skilsmisserett til kvinner. Dette må derfor utredes nærmere i samarbeid med pakistanske jurister.

DEL 2:

HVA ER PROBLEMET?

Dok.8:122 tar utgangspunkt i en beskrivelse av muslimske kvinner som befinner seg i ”haltende ekteskap”; det vil si kvinner som er sivilt skilt, men som ikke får innvilget en muslimsk skilsmisse. Forslagstillernes problembeskrivelse bygger på rapporten bak boka *Feminin Integrering – utfordringer i et fleretnisk samfunn*, utgitt av Hege Storhaug & Human Rights Service (2003). Denne tar også opp en rekke andre problemer som tvangsekteskap og kjønnslemlestelse og kobler disse opp til en svært dystre analyse av integreringsprosessene generelt. Human Rights Service (heretter HRS) foreslår en rekke tiltak ment å styre ekteskaps- og skilsmissemønstre i hva forfatterne oppfatter som en mer positiv retning. Tiltakene i Dok.8:122 er i sin helhet hentet fra *Feminin Integrering*.

Tiltakene er foreslått for å lette muslimske kvinner fra ”haltende ekteskap”; det vil si at man fokuserer på kvinners muligheter til å oppnå en religiøs skilsmisse på lik linje med menn. Men i den offentlige debatt som har utviklet seg i etterkant av at endringen av ekteskapsloven ble kjent, har en av forslagsstillerne Anita Apelthun Sæle argumentert for at tiltakene er rettet både mot tvangsekteskap, bigami og misbruk av muslimske kvinner.

Lovendringen gikk fort fordi vi skulle stanse en del tvangsekteskap, bigami og misbruk av muslimske kvinner. For andre grupper har dette reelt ingen betydning. Alternativet var å innføre en shariadomstol i Norge, og det var jeg sterkt imot. Lovendringen har allerede virket positivt og hindret flerkoneri. Muslimske kvinner har fått samme formelle rettigheter som menn, og muslimske menn har sagt fra seg sin særrett til å skille seg (i Dagen 27.august 2003).

Apelthun Sæle uttaler seg her i forhold til den vedtatte endringen av ekteskapsloven, men i og med at denne i hovedsak har samme formulering og samme mål som forslaget om å endre utlendingsforskriften, er den relevant også i denne sammenheng.¹⁵ Og på bakgrunn av dette kan det klart stilles spørsmål både om hvordan problemet egentlig defineres og hva slags samsvar det er mellom dette og de foreslåtte tiltakene. Hvordan vil man hindre tvangsekteskap gjennom å styrke kvinners skilsmisserett? Er det ikke slik at tvangsekteskap allerede er ugyldige etter norsk lov og derfor skal annulleres? Og hvis man mener at tvangsekteskap også bør annulleres i en muslimsk rettsinstans, hvorfor er man da så sterkt imot at muslimene oppretter et shariaråd hvor dette potensielt kunne ordnes lokalt?

Det synes nærliggende å anta at forslagsstillerne har vært influert av alle de dystre problemene HRS beskriver i sin rapport. HRS utvider også definisjonen av tvangsekteskap:

Som vi har vist handler tvangsekteskap om langt mer enn å bli tvunget til å inngå selve giftermålet. Tvangen om å holde ut i ekteskapet er ofte vel så sterk. At kvinner med muslimsk bakgrunn i tillegg er pålagt strenge begrensninger hva gjelder retten til å skille seg, gjør det ytterligere vanskelig å bryte ut av et tvangsekteskap. Hva kan gjøres for å styrke kvinners rett til skilsmisse, og minske muligheter for å misbruke religiøst baserte lover? (2003:163).

Tvangsekteskap får med dette tre aspekter:

- ekteskap som inngås med tvang

---

¹⁵ Endringen av ekteskapsloven innebærer også at brudefolkene erklærer at de gifter seg av egen frie vilje.

- ekteskap som holdes ut under tvang
- ekteskap som ikke kan oppløses av mangel på skilsmisserettigheter.
-

Videre synes HRS i *Feminin Integrering* å definere de fleste aspekter ved ikke-vestlige innvandreres ekteskapsmønster som tvangsfremmende og som hinder for integrasjon. Arrangerte ekteskap, hente-ekteskap / transnasjonale ekteskap og ekteskap innen egen etniske og/eller religiøse gruppe diskuteres som problematiske uten at det dokumenteres hvorfor dette i seg selv er et problem. HRS skriver på sine nettsider:

HRS presenterer unike ekteskapsstatistikker blant ikke-vestlige grupper i Norge. Statistikkene avslører systematisk henting av ektefeller i opprinnelseslandet. 2.generasjon gifter seg med sine egne i enda større grad enn 1.generasjon. Konsekvensene på individnivå er systematisk brudd på grunnleggende menneskerettigheter
[\(\[http://www.rights.no/webtekst/Publikasjoner/bok_fem_int_0603.htm\]\(http://www.rights.no/webtekst/Publikasjoner/bok_fem_int_0603.htm\)\)](http://www.rights.no/webtekst/Publikasjoner/bok_fem_int_0603.htm)

De synes med andre ord å ta det for gitt at ekteskap med "sine egne" representerer et problem. Tatt i betraktning at dette er det vanligste blant alle kjente folkegrupper – etnisk norske iberegnet – synes formuleringen merkelig. Tallene HRS anvender er produsert av Statistisk Sentralbyrå (SSB), men Benedicte Lie ved SSB (som har produsert tallene), og som er i ferd med å avslutte et større arbeid om *Ekteskapsmønster i innvandrerbefolkningen*, bestrider gyldigheten av HRS' analyse. Ifølge Benedicte Lie er det foreløpig altfor få av 2.generasjon som har inngått ekteskap til at man kan trekke konklusjoner om hele gruppens ekteskapsadferd. Samtidig mener Lie at tallene viser at flertallet av ungdommene i mulig ekteskapsalder synes å utsette ekteskapsinngåelse lenger enn deres foreldre gjorde. Det faktum at så få i de aktuelle årskullene faktisk har giftet seg, antyder at de i hvert fall i forhold til ekteskapsalder foretar nye valg. Tallene viser imidlertid variasjon både mellom ulike grupper og internt i gruppene. HRS peker på viktige problemer når de dokumenterer tilfeller der kvinner har vært utsatt for tvangsekteskap, men Lie peker på at enkelttilfeller ikke uten videre kan holdes opp mot totaltall for ekteskapsinngåelse i enkelte grupper uten at en problematiserer omfanget og innslaget av tvang.

Men fordi HRS anser ikke-vestlige innvandreres ekteskapsmønster som tvangsproduserende i seg selv - og som et hinder for integrasjon, etablerer de samtidig et sterkt grunnlag for å innføre tvangstiltak. Deres generelle problemforståelse bidrar dessuten til en polarisering hvor man får tre parter:

- kvinner og ungdom som ofre
- menn som overgripere
- den norske stat med ansvar for å redde kvinner og barn.

Innenfor slike rammer blir det vanskelig å definere enkeltproblemer og utvikle gode tiltak for å redusere disse. Dialog som middel til konfliktløsning fremstår mer eller mindre som irrelevant.

Det er også et viktig spørsmål hvorvidt HRS' informanter er representative for kategorien "2.generasjon innvandrerungdom". Mange andre har i en rekke sammenhenger gitt uttrykk for en langt mer positiv holdning til egen gruppes ekteskapsmønster – da selvsagt med unntak av fenomenet tvangsgifte (se for eksempel Jacobsen 2002, Østberg 2003). I artikler, i debattinnlegg og i samtaler uttrykker en lang rekke ungdommer tvert imot en sterk frustrasjon over at de kontinuerlig fremstilles som "ofre for slemme foreldre". Denne frustrasjonen synes også å slå ut i en bekymring for deres egen fremtid i Norge – og i en stigende lojalitetsslitasje. Den type tiltak som HRS foreslår for å tvinge igjennom et såkalt mer "integrerende

ekteskapsmønster” bidrar til at mange ungdommer stiller spørsmål ved om de har noen fremtid i Norge.

”Haltende ekteskap”

”Haltende ekteskap” utgjør et problem som tidligere har vært diskutert blant annet av Camilla Kayed (1999), Kari Vogt (2000), Fakhra Salimi (udatert) og av Nettverksgruppa v /Oslo Røde Kors Internasjonale Senter (ORKIS) (2002). Problemet har i norsk sammenheng generelt blitt knyttet til muslimer, men det er klart at dette kan ramme kvinner (og menn) også fra andre trossamfunn. Verken katolske kvinner eller menn kan for eksempel få katolsk skilsmisse. Jødiske kvinner har ikke selvstendig skilsmisserett. Hindu- og sikhkvinner kan ha minst like store problemer med å søke skilsmisse som muslimske, osv. Det er også viktig å merke seg at muslimene i et sammenliknende perspektiv har en *relativt liberal* skilsmisserett. Dette i seg selv kan bidra til at problemet ”haltende ekteskap” blir særlig aktualisert i forhold til dem. Katolikker vet at de ikke kan få katolsk skilsmisse, mens muslimske kvinner vet at de ut fra varierende årsaker har rett til det. Deres problem er snarere å få aktualisert sin rett. I forhold til for eksempel den pakistanske skilsmissegivningen burde det i prinsippet ikke være vanskelig for kvinner å få skilsmisse innvilget. Når det likevel ofte kan være det, skyldes dette andre faktorer enn loven i seg selv. Men dette indikerer også hvor problematisk det kan være å løse dette problemet med nye lover.

Til tross for at ”haltende ekteskap” er godt beskrevet eksisterer det ingen kunnskap om problemets *utbredelse*. Organisasjoner som arbeider med familiekonflikter, som ORKIS, MIRA, HRS, o.a., møter dette problemet ofte. Men dette i seg selv sier ikke noe om hvor utbredt det faktisk er. Det man kan anta er at det er flere tilfeller enn de som allerede er registrert. Sannsynligvis vil det være umulig å etablere noen god oversikt, tatt i betraktning at mange enten ikke søker noen form for skilsmisse eller de begrenser seg til den sivile. Man skal likevel være varsom med å konkludere med at mørketallene er så store at de legitimerer at man innfører generelle lover. Lover som i tillegg skaper store vansker for flertallet av de trossamfunn som er etablert i Norge.

HVA SKYLDES PROBLEMET?

Ulike religioners syn på skilsmisse

I Norge, som i svært mange land, eksisterer det en sivil skilsmisserett tilgjengelig for alle borgere uansett eventuell religiøs tilhørighet. Parallelt med dette har ulike trossamfunn egne regler for skilsmisse og eventuelt egne institusjoner som vurderer skilsmisssøknader. For medlemmer av disse er det høyest varierende hvorvidt de har adgang til noen form for religiøs skilsmisse: For å oppsummere Del 1:

- For katolikker er religiøs skilsmisse ikke-eksisterende fordi skilsmisse ikke aksepteres av Den katolske kirke
- For de aller fleste kirkesamfunn i Midtøsten og Sørasia er religiøs skilsmisse ikke-eksisterende fordi skilsmisse ikke aksepteres.
- For ortodokse kirker (de som er etablert i Norge) eksisterer religiøs skilsmisse; kriteriene for å få den innvilget varierer, men disse er like for både kvinner og menn
- For buddhister, sikher og hinduer er religiøs skilsmisse ikke-eksisterende. Ikke fordi deres religiøse læressystemer forbyr skilsmisse, men fordi de ikke har noen mekanismer

for skilsmisse. Motstanden mot skilsmisse er sterk, men når skilsmisse inntreffer, overlates sakene til sivile domstoler

-For jøder er religiøs skilsmisse tillatt og det eksisterer bestemte prosedyrer for dette. Men adgangen til religiøs skilsmisse er i prinsippet forbeholdt menn; det er menn som må gi skilsmisse

- For muslimer er religiøs skilsmisse tillatt og prosedyrene er fastlagt, men det er mer komplisert for kvinner å få skilsmisse enn for menn; kvinner har imidlertid selvstendig skilsmisserett

Hvis en jødisk kvinne får barn med en annen mann enn sin egentlige ektemann, vil dette få konsekvenser for disse barnas juridiske status. Hvis katolske kvinner (eller kvinner fra kirkesamfunn som ikke anerkjenner skilsmisse) innleder nye forhold, defineres de som ”å leve i synd” og de er formelt sett ekskludert fra deltakelse i sakramentene. En sivilt skilt muslimsk kvinne kan hvis hun gifter seg igjen, i visse situasjoner bli anklaget for *zina* - ulovlig seksuell adferd. Slike anklager kan i verste fall, rettes mot henne under besøk i bakgrunnslandet hvis hun ikke kan dokumentere en skilsmisse som anses som gyldig der.

Spørsmålet om muslimers behov for en religiøs skilsmisse er likevel komplisert, og det eksisterer ulike synspunkter. I noen tilfeller synes dessuten behovet for en islamsk skilsmisse mer å dreie seg om et behov for å være korrekt registrert i bakgrunnslandet.

Behøver muslimske kvinner en religiøs skilsmisse?

Uklarhetene i forholdet til behovet for den religiøse skilsmissen har sammenheng med selve det muslimske ekteskaps tvetydige status; det inngås gjennom en sivilrettslig kontrakt, men reglene som regulerer denne kontrakten har sin opprinnelse i sharia, og i rettsvitenskapen som er utledet av denne.¹⁶ I tillegg defineres ekteskapet som en religiøs plikt. Ekteskapet er med andre ord en sekulær institusjon som reguleres av lover utledet fra hva som oppfattes som Guds ord. Denne tvetydigheten synes også å omfatte skilsmisse; det er både det ”Gud hater mest” og noe man forholder seg til med en pragmatikk som kan innbefatte å etablere skilsmissevilkår ved ekteskapets inngåelse.

Spørsmålet som diskuteres er hvorvidt en norsk sivil skilsmisse utgjør en tilstrekkelig prosedyre for å oppløse den sivilrettslige kontrakten ekteskapet prinsipielt defineres som. Den pakistanske jusprofessoren Shaheen Sardar Ali hevder:

”Det er ren uvitenhet og en stor misforståelse å tro at du må ha en religiøs velsignelse for å oppløse et muslimsk ekteskap. Vi har ikke ekteskapet som et religiøst sakrament, slik som i kristendommen, og vies ikke av prester. Det at man har fått en religiøs velsignelse ved ekteskapsinngåelsen, forandrer ikke det faktum at ekteskapet ifølge islam er en sivil kontrakt” (Dagsavisen 14/6-03).

Ifølge Sardar Ali skyldes ideen om at man må ha en religiøs skilsmisse, kulturspesifikke forestillinger uten grunnlag i religionen. Dette er et syn som støttes av den britiske forskeren Lucy Carroll, som hevder at den britiske skilsmisselovgivning er svært lik den pakistanske. Ifølge Carroll burde det derfor ikke være nødvendig for muslimske kvinner å gå veien om de Shariaråd som er etablert i England (1997). Dr. Badawi, leder ved Muslim Law Council og rektor ved Muslim College i England, er imidlertid uenig. Ifølge Dr. Badawi er en sivil

---

¹⁶ Mange kaller som nevnt også rettsvitenskapen og statlige lover (qanun) for sharia. Poenget blir uansett det samme; ekteskapet reguleres av religiøst utledete regler.

skilsmisse tilstrekkelig hvis mannen skriver under. Skilsmissen kan da betraktes som gitt av mannen – altså en form for *talaq*. Men hvis det er kvinnen som initierer skilsmissen må det økonomiske regnskapet i tilknytning til brudegaven ordnes, og dermed må skilsmissen gjennom en muslimsk instans som ordner dette. Ikke-muslimske engelske kvinner som ikke mottar noen brudegave har selvsagt ikke dette behovet, men til forskjell fra dem må muslimske kvinner ordne dette islamske aspektet ved sine ekteskap.¹⁷

De imamer Kari Vogt har intervjuet om temaet, i Oslo, deler Dr. Badawis synspunkt: muslimske kvinner bør skille seg også religiøst (2000:123-5).

Dr.Badawi var en av initiativtakerne til Shariarådet i London som bistår muslimske kvinner med skilsmisse når mannen nekter å gi dem skilsmisse. Shariarådets hovedoppgave synes å være å ivareta kvinners rett til skilsmisse. På deres nettsider skriver de

After marriage, if the couple continuously quarrel and there is no real co-operation as far as running of the home, and the husband does not relieve the woman by giving TALAK, then the woman either by forsaking her right to MEHER or paying some sum get release from her husband, this in ISLAM is called KHULA (hht://www.darulloomlondon.co.uk/sharia.htm)

Dessuten:

If the husband does not fulfil his Islamic obligations towards his wife and the woman cannot establish her home and the husband does not release the woman by giving TALAK or KHULA, then such circumstances, the woman has the right to get her marriage bond (NIKAH) made NULL & VOID (FASKH-E-NIKAH) (ibid).

Sharia Council tilbyr altså både skilsmisse og annullering for kvinner, og de hevder at det er nødvendig for kvinner å innhente slik dokumentasjon fra en muslimsk institusjon.

Det europeiske fatwarådet (*European Council for Fatwa and Research*) har som sitt mål å utvikle en permanent rettsvitenskap for muslimer som lever i minoritet underlagt ikke-muslimske lover (*fiqh al-aqaliyya*). De har i ulike fatwaer (juridiske betenkninger) opprettholdt kvinners rettigheter til skilsmisse. I en fatwa (18/8-03) bekrefter de for eksempel en kvinnes rett til *khula* hvis hun ikke er ”happy to live with her husband”. De har også uttalt at skilsmisse innvilget av en ikke-muslimsk dommer er gyldig:

The Principle is that a Muslim only resorts to a Muslim judge or any suitable deputy in the event of a conflict. However, and due to the absence of an Islamic judicial system in non-Muslim countries, it is imperative that a Muslim who conducted his marriage by virtue of those countries’ respective laws, to comply with the rulings of a non-Muslim judge in the event of a divorce. Since, the laws were accepted as governing the marriage contract, then it is as though one has implicitly accepted all consequences, including that the marriage may not be terminated without the consent of a judge. This case is similar to that in which the husband gives authority to the judge to do so, even if he did so implicitly, and which is considered acceptable by the vast majority of scholars, The juristic principle applicable in this case is that whatever is normal practice is similar to a contractual agreement. Also, implementing the rulings of a non-Muslim judiciary is an acceptable matter, as it falls under

---

¹⁷ Dr.Badawis synspunkter er formidlet til meg av Lena Larsen som selv har hatt anledning til å intervju ham.

the bringing about of what is considered to be of interest and to deter what is considered to be of harm and may cause chaos, as stipulated by more than one of the most prominent Islamic scholars, such as Al-'Izz ibn 'Abdul Salam, Ibn Taymiyah and Al-Shatibi.
(Fatwa 17, European Council for Fatwa and Research :145)

På bakgrunn av dette burde det altså ikke være noe religiøst problem for muslimske kvinner å være skilt gjennom sivil norsk rett. Det europeiske fatwarådet utgjør imidlertid ikke en institusjon med overordnet læremyndighet, ulike muslimske grupperinger velger selv om de aksepterer deres juridiske betenknninger.

Det må på det sterkeste advares mot å forsøke å ”katolisere” islam; det vil si å forholde seg til islam som om det var en gjennomintegrert, enhetlig organisasjon med et enhetlig læresystem slik man har i Den katolske kirke. Slik islam fremstår i dag rommer denne religionen kompliserte og varierte læresystemer og den praktiseres gjennom et stort antall svært ulike organisasjoner. Det europeiske Fatwarådets uttalelser representerer et interessant og viktig forsøk på å utvikle en rettsvitenskap for muslimer i minoritet i Europa, men dette har betydning kun for dem som gir Rådet sin tilslutning. Imamers makt er generelt både overdrevet og misforstått i Norge. Imamer har utelukkende makt i den grad deres trosfeller velger å gi dem det. Dette begrenser deres muligheter til å påby og forby ting som røkter ved deres trosfellers moralske oppfatninger. Men fordi Fatwarådet aktivt forsøker å finne permanente løsninger på de problemer muslimer konfronteres med i Europa, kan deres innflytelse potensielt bli sterk. Det er i alle fall en institusjon som norske myndigheter bør følge med interesse.

Muslimer har altså ulike synspunkter på hvorvidt det er nødvendig med en islamsk skilsmisse. Det kan variere hvorvidt behovet for denne forklares med muslimsk rettsvitenskap, med behovet for å være i pakt med bakgrunnslandets lover eller med eget sosiale miljø. Det man imidlertid vet er at mange kvinner – også med pakistansk bakgrunn (i Norge) begrenser seg til den sivile skilsmissen. Dette behøver i praksis ikke forhindre henne i å finne en ny ektemann i Pakistan. I mangel av sentralregistre over ekteskap og skilsmisser, har Den pakistanske stat dessuten liten mulighet til å kontrollere hvorvidt tidligere borgere, nå bosatt i Norge, har registrert sin skilsmisse i Pakistan. Men problemer kan oppstå hvis hennes ektemann ikke aksepterer den norske skilsmissen og dermed hennes nye ekteskap. Hvis han anmelder henne for utroskap i Pakistan, med utgangspunkt i at hun mangler pakistansk godkjenning av den norske skilsmissen, kan dette få alvorlige følger hvis hun besøker landet.

Imamer i Oslo forsøker å bistå kvinner i ”haltende ekteskap”. Noen forsøker å presse mannen til å gi kvinnen *talaq* (Vogt 2000:123). Andre bistår ved å ta kontakt med høytstående religiøse ledere i andre land, eller med å bringe saken til en dommer i bakgrunnslandet (ibid:124). Problemet for norske muslimer er at man ikke har noen muslimsk dommer (*qadi*) eller formelle muslimske rettsinstanser som kan innvilge skilsmisse. Det er, ifølge Vogt, delte meninger blant imamene i Norge om hvorvidt de selv eller moskerådet (*shura*) kan gi en kvinne islamsk skilsmisse. Noen mener at de kan, men at ”det tryggeste er å få løst saken i hjemlandet” (ibid).

Muslimske kvinner kan også søke Shariarådet i London ¹⁸ om å få innvilget *khula*, det vil si skilsmisse mot å betale tilbake medgiften de har mottatt. Hvorvidt denne skilsmissen automatisk aksepteres i bakgrunnslandet er imidlertid uklart. I tilfellet Marokko vil det, for

---

¹⁸ (Sharia Council of Darul-uloom London (<http://www.darululoomlondon.co.uk/sharia.htm>))

eksempel, uansett være nødvendig å gå gjennom de marokkanske registreringsprosedyrer. I den sammenheng ville det være av interesse å undersøke hvorvidt det tar kortere eller lengre tid å ”marokkansiere” en norsk skilsmisse enn en fra Shariarådet.

Muslimene mangler altså den mulighet, for eksempel jødene, har til å få løst denne typen saker lokalt. Forslag om å etablere Shariaråd eller et skilsmisseråd vil derfor bli diskutert i sammenheng med alternative løsninger.

Manglende innsikt i prosedyrene?

Både Den marokkanske og Den pakistanske ambassaden i Oslo hevder at folks manglende forståelse av skilsmisseprosedyrene kompliserer adgangen til skilsmisse i bakgrunnslandet. I Den marokkanske ambassaden hevder man at gyldiggjøringen av den norske skilsmissen i Marokko er en relativt enkel prosedyre som vil ta ca.2-4 uker. Men det oppstår mange komplikasjoner fordi folk ikke setter seg inn i prosedyrene og ikke bringer med seg de rette papirene. Fordi folk bare besøker Marokko på korte ferier og da ønsker å få alt gjort på en gang, bidrar til problemene. En slik beskrivelse bekreftes også av Den pakistanske ambassaden. Ifølge Den marokkanske ambassaden arbeider de nå med å spre informasjon om temaet gjennom moskeene.

Brudegaver, barn og eiendom på tvers av landegrensler

Det er et essensielt aspekt ved muslimske ekteskap at det fastsettes en brudegave. Ved oppløsningen av et ekteskap vil dermed det økonomiske oppgjøret rundt brudegaven utgjøre et like essensielt element. Norsk skilsmisserett forholder seg ikke til denne problematikken. Dermed forsterkes behovet for en ”islamsk” skilsmisse hvor dette gjennomføres. Dette gjøres, for eksempel, i Shariarådet i London.

Konflikter rundt oppgjøret av brudegaven utgjør sannsynligvis også en viktig årsak til at menn motsetter seg islamsk skilsmisse. Hvis skilsmissen initieres av dem må de betale ut brudegaven som kan innbefatte betydelige beløp. Hvis kvinnen derimot initierer skilsmissen må hun betale tilbake. Ziba Mir-Hosseini som er en av de ytterst få som har studert konkrete muslimske skilsmissesaker, viser at konflikter om brudegaven (og andre økonomiske ytelser) ofte bidrar til å komplisere disse sakene (2000). Fordeling av barn og mannens økonomiske forpliktelser overfor disse, utgjør også kompliserende faktorer. Det er med andre ord en rekke faktorer som kan bidra til at skilsmisser blir konfliktfylte og at menn ikke aksepterer at kvinner skiller seg fra dem. Norske og muslimske rettsregler forholder seg dessuten forskjellig til disse spørsmålene, hvilket bidrar til å øke potensialet for konflikt. Per i dag har muslimene i Norge ingen formelle rettsinstanser med myndighet til å løse disse spørsmålene. Eller riktignok, det er ingen instans muslimer flest er enige om at kan tillegges denne myndigheten.

Denne typen problemer kan selvsagt også bidra til ”haltende ekteskap” også i andre trossamfunn. Men vi har liten faktisk kunnskap om denne tematikken.

Stigma som hinder for skilsmisse

Ikke bare for muslimske, men for kvinner fra alle disse trossamfunnene gjelder det at de sosiale holdningene til skilsmisse i egne miljøer er svært viktige. Det kan være like vanskelig for en hindu- eller sikh kvinne å skille seg som for en katolsk, selv om det ikke eksisterer noen form for religiøse lover som forbyr det.¹⁹ For muslimske kvinner kan det være svært vanskelig eller svært enkelt, avhengig av eget miljø, hvilket igjen har sammenheng enten med grad eller type av religiøsitet, eller med regional bakgrunn. Som nevnt har muslimer i Østafrika generelt en annen holdning til skilsmisse enn muslimer generelt fra Sørasia. Når HRS skriver at ”I muslimske land og miljø her i Vesten er skilsmisse tabubelagt” (2003: 163) innebærer dette en sterk forenkling av den faktiske variasjonen.

I forhold til ”haltende ekteskap” som skyldes sosiale holdninger til skilsmisse vil selvsagt et lovpåbud være irrelevant. Det er ikke mulig å påby noen å respektere andre og/eller opprettholde relasjoner med dem, hvis de mener disse personene oppfører seg umoralsk og i strid med hva gode hinduer, muslimer, jøder, sikher eller katolikker burde.

Rettsystemer som ikke fungerer

Noen land har lover som er svært restriktive når det gjelder kvinners adgang til å initiere skilsmisse; andre har mer liberale. Men lovene i seg selv behøver ikke være retningsgivende for om det er lett eller vanskelig for en kvinne å få innvilget skilsmisse. Mir-Hosseini (2000) har i sin sammenliknende studie demonstrert hvordan lovfortolkninger kan være avhengig av en rekke tilleggskriterier. En annen viktig årsak til muslimske kvinners problemer med å oppnå skilsmisse i bakgrunnslandet kan være rettssystemet generelle ressurstilstand.

I en rekke land, som for eksempel Pakistan, er rettssystemet overbelastet og det lider sterkt under manglende ressurser. Dette hindrer at landets lover faktisk blir realisert slik de var intendert. Samtidig åpnes rettssystemet for diverse forhalingsteknikker og bruk av personlige nettverk og til og med bestikkelser for å sikre ønsket resultat. Dermed kan dom bli avhengig av hvem av partene som besitter de beste ressursene, og ikke av hvem som i juridisk forstand har den beste saken. Denne rettstilstanden vil også få konsekvenser for hvordan de nye norske påbudene vil bli mottatt. Sagt på en annen måte, dette vil få konsekvenser for om disse påbudene får noen verdi.

KAN FORSLAGET GJENOMFØRES?

Kan Stortinget kreve ”religiøs rett”?

Forslaget i Dok.8:122 viser vilje til å overskride grensene for hva som tradisjonelt har blitt betraktet som trossamfunns indre anliggender. Tidligere har man tilbudt, for eksempel, alle borgere lik sivil rett til skilsmisse, mens man har overlatt vurderingen av medlemmenes adgang til religiøs skilsmisse til trossamfunnenes interne avgjørelser. Spissformulert kan man si at staten har latt borgerne velge mellom å *benytte seg av sin sivile rett til skilsmisse* eller å *påta seg den plikt egen religion pålegger dem* i forhold til å fortsette ekteskapet eller avslutte

---

¹⁹ Man må heller ikke undervurdere hvor vanskelig det også kan være for menn tilhøre de samme trossamfunnene å skille seg.

det gjennom religionsspesifikke prosedyrer. Uansett har det kun vært den sivile skilsmissem som har hatt betydning vis a vis den norske stat. I forhold til skilsmisser inngått i et annet land har staten stilt visse krav til skriftlighet og registrering, for øvrig har man godkjent de skilsmisser myndighetene i det aktuelle landet selv aksepterer. Med visse unntak har man også godkjent de ekteskap myndighetene i andre land anser som gyldige. Unntaket er polygame ekteskap, ekteskap med mindreårig og uregistrerte ekteskap. I forhold til trossamfunns vigselfrett i Norge, har man bare stilt bestemte formelle krav for godkjennelse. Man har ikke stilt krav til trossamfunnenes teologiske forståelse av ekteskapet. Det har vært betraktet som et internt anliggende. Dette forslås endret nå. Spørsmålet er bare om dette er praktisk mulig.

Dok.8:122 argumenterer egentlig for nødvendigheten av å endre religionsfrihetens tradisjonelle praksis i Norge, men uten at dette sies eksplisitt.²⁰ I tillegg innfører man et hittil ukjent prinsipp om at en sekulær institusjon kan etablere religiøse rettigheter. Men er det mulig?

Den foreslåtte ”skilsmisseklausulen” er som vist i Del 1, uakseptabel for flere av trossamfunnene i Norge; den strider mot deres teologiske grunnlag for ekteskapet. Dette bekreftes også gjennom den erklæring Samarbeidsrådet for Tros- og Livssynssamfunn har sendt til Barne- og familiedepartementet (29/9-03). Her heter det:

STL vil generelt advare mot at den borgerlige staten, på initiativ fra majoriteten, tillater seg retten til å bestemme innholdet av andres tro.

Og

Den borgerlige staten verken kan eller bør blande seg inn i hvordan religioner og de enkelte tilhengere av disse skal forstå seg selv og utøve sin religion.

Videre:

Dersom denne form for lovgiving fortsetter, er det ingen prinsipiell grense for statens rett til å regulere innholdet av de enkelte religioner. Derfor er dette et eksempel på at staten krenker den enkeltes trosfrihet, hvilket er i strid med vår egen norske lovgivning, så vel som i strid med Norges internasjonale forpliktelser.

Spissformulert kan det sies at man i Dok.8:122 argumenterer for Stortingets rett til å overprøve den lære og praksis troende oppfatter som åpenbarte, guddommelige sannheter. Indirekte fremstiller man dermed Gud(er) og åndelige sannheter som noe som kan reformeres på linje med trykdevesenet. Dette strider selvsagt med troendes oppfatning av hva det vil si å være religiøs. Utspillet blir derfor oppfattet som illegitimt.

Historiske studier demonstrer klart at ulike teologiske systemer har blitt reformert og at regler for religiøs livsførsel har blitt endret i pakt med dette. Men dette har skjedd gjennom interne prosesser og på trossamfunnenes egne premisser. Endringene har blitt oppfattet som de troendes evne til *bedre* å forstå Guds vilje / de åndelige sannheter. Men når en utenforstående, sekulær institusjon uoppfordret tiltar seg retten til å etablere nye religiøse rettigheter, vekker dette reaksjoner. Tonen i brevet fra Samarbeidsrådet er skarp. Norges Katolske Kvinneforbund uttrykker i et brev til Norges Storting og Regjering (september 2003) ”forferdelse og uro”. Diverse innlegg i avisene *Vårt land* og *Dagen* uttrykker det samme.²¹

²⁰ Diskusjonen om religionsfrihet i forhold til de konvensjoner Norge har undertegnet, overlates til Senter for menneskerettigheter

²¹ Avisdebatten har hovedsakelig fokusert på endringen av ekteskapsloven, men prinsippet blir det samme i forhold til de to forslagene: kan Stortinget vedta religiøse retter?

Reaksjonene hos de jeg har intervjuet har også ofte vært sterke. Mange har stilt seg uforstående til hvordan det er mulig å argumentere slik man gjør i Dok.8:122, og det har blitt reist spørsmål ved om forslagstillerne forstår hva religion er.

Lokale trossamfunn inngår som regel i globale nettverk eller institusjonaliserte hierarkier, hvor reformvedtak må følge nøye spesifiserte prosesser. Verken Den katolske kirke, Det mosaiske trossamfunn, en muslimsk menighet i Norge eller andre trossamfunn, kan vedta en ny ekteskapslære alene. Det samme gjelder selvsagt alle lokale menigheter uansett lokalitet i verden. Hvis, for eksempel, Den katolske kirke i Norge innfører en ny ekteskapslære vil den ikke lenger bli akseptert som en del av Den verdensomspennende katolske kirke. Tilsvarende vil Det mosaiske trossamfunn ikke lenger bli akseptert som en ortodoks menighet, osv. Skal forslaget tas på alvor, vil den ytterste konsekvens være at norske trossamfunn isoleres.

TEKNISK GJENNOMFØRBARHET?

Det er bare muslimer som har mulighet til å få ”skilsmisseklausulen” integrert i sin ekteskapskontrakt. Det synes helt klart at verken katolikker, jøder, hinduer, sikher, el.a. vil være villige til å redefinere sin forståelse av ekteskapet og dermed utvikle nye ekteskapsdokumenter som tilfredsstillende forslagstillerne til Dok.8:122. Tatt i betraktning hvor nært forbundet nasjonal identitet og familierett ofte er, synes det problematisk å rette henstillinger til andre land om å endre sin familierett for å tilfredsstille norske behov. En slik ensidig henstilling innebærer også at man innfører et nytt prinsipp i forholdet mellom stater²² Man kan derfor anta at heller ikke sivile vigselspapirer fra andre land vil inneholde den nødvendige klausul. Det er også viktig å merke seg at verken Filippinene eller Chile, som begge representerer viktige innvandringsland til Norge, tillater skilsmisse. I Israel eksisterer også utelukkende religiøs skilsmisse og denne kan som nevnt ikke tilfredsstille norske behov.

Den praktiske muligheten for å få skilsmisse skrevet inn i ekteskapskontrakter inngått i trossamfunn eller ved sivile institusjoner i andre land, synes med unntak av muslimske, å være ikke-eksisterende.

En slik skilsmisseklausul må derfor utformes i et særskilt dokument. Den israelske ambassaden mente at dette måtte bli et juridisk forhold mellom den norske stat og den israeler som måtte ønske å flytte til Norge som et ledd i familiegjenforening. En slik avtale kunne da ordnes ved Den norske ambassaden i Tel Aviv. På direkte spørsmål om et dokument av denne typen ville være juridisk holdbart i Chile (tatt i betraktning at skilsmisse ikke eksisterer i chilensk rett), svarte konsulen: ”For å vurdere dette må norske jurister ta kontakt med statsansatte chilenske jurister slik at problemstillingen kan utredes.”

Dette ”skilsmissegjennomføringsdokumentet” må altså etter all sannsynlighet utformes av norske myndigheter som et særskilt dokument som undertegnes ved norske utestasjoner. Alternativt må alle ekteskap som skal medføre familiegjenforening til Norge, inngås på norske utestasjoner eller etter at partene er gjenforent i Norge. Dette må man anta vil medføre praktiske problemer.

Muslimer kan selv etter at et par er gift, føye skilsmisserett til ekteskapskontrakten. Denne muligheten er ikke tilstedet for medlemmer av noen andre trossamfunn. Alle som får opphold

---

²² Det henvises videre til den vurdering av teamet som er gjort av Det kongelige Justis- og politidepartement I brev til Kommunal- og regionaldepartementet, 17.juni 2003.

i Norge, og deretter søker om familiegenforening, må altså få anledning til å undertegne en slik erklæring i Norge. Deres ektefeller må gjøre det ved norske ambassader.

Man må forvente at et stort antall av de som blir viet gjennom sivile norske prosedyrer, senere vil ønske en religiøs vielse. Da vil ikke lenger skilsmisseredokumentet ha betydning for annet enn sivil skilsmisserett, og denne har alle bosatt i Norge allerede full tilgang til. Dermed vil situasjonen være uforandret.

I Dok.8:122 argumenterer forslagstillerne med at det vil være enkelt å etterprøve hvorvidt reglen blir etterfulgt:

En endring som foreslått vil altså ikke medføre en ytterligere belastning på byråkratiet. Enten er skilsmisseretten nedfelt, eller så er den ikke nedfelt.

Dette synes å bygge på den misforståelse at den norske stat har mulighet til å påvirke andre land og/eller trossamfunns rettsregler gjennom påbud. Tatt i betraktning at dette ikke er tilfellet, vil en mer realistisk vurdering være at det vil medføre en *betydelig økt belastning for byråkratiet*; i forhold til intensjonene vil trolig *resultatet bli svært usikkert*.

Hovedpoenget er at det ikke eksisterer presedens for at sivile institusjoner kan overprøve religiøs rett. Å be personer undertegne dokumenter som både strider med generelle rettighetsprinsipper, og som vil kunne få en tvilsom juridisk status, kan bidra til å underminere respekt for landets lover. Sagt på en annen måte, svært mange av de intervjuede har eksplisitt sagt at de oppfatter et slikt påbud som en oppfordring til å lyve.

En av forslagsstillerne Anita Apelthun Sæle, har offentlig sagt at disse lovene ikke vil få noen betydning for andre enn muslimene (Dagen 27/8:2003). Betyr dette at det for andre er carte blanche for å undertegne erklæringer de ikke har til hensikt å overholde? Det synes merkelig å foreslå lover og samtidig forsikre flertallet at de ikke er noe å bry seg om. I et slikt perspektiv kan det synes tvilsomt om man kan overbevise muslimer om at de må respektere denne loven.

Når det etableres nye lover blir det straks et spørsmål om hva som skal skje med dem som bryter dem? I forhold til disse lovforslagene, hva vil staten gjøre med en person som har undertegnet et slikt dokument, men senere nekter sin partner religiøs skilsmisse? Eller hva vil staten gjøre i de tilfeller hvor en katolikk har undertegnet, men på grunn av en senere katolsk vielse *ikke kan* gi sin ektefelle en religiøs skilsmisse? Den norske stat kan ikke overprøve Vatikanets avvisning av skilsmisse, men vil man straffe den som beviselig har undertegnet et dokument som viser seg å være uten verdi? Begynner man å konkretisere hvilke praktiske problemer dette forslaget kan medføre, vil man innse at det kan medføre *både betydelige og uløselige problemer for byråkratiet*.

På grunn av endringen av ekteskapsloven har Den katolske kirke innført en form for dobbel bokføring; brudeparet undertegner de nye vigselpapirene og et kirkelig dokument hvor de må love at det borgerlige løftet "overhodet ikke gir uttrykk for at guddommelig rett skulle gi noen person rett til skilsmisse" (Vårt Land 18/9:2003). Dette representerer et helt klart og bevisst forsøk på å omgå loven, men vil staten innføre straffetiltak mot Den katolske kirke? Og hvis man ikke gjør det mot Den katolske kirke, kan man da gjøre det mot noen?

Muslimer

Muslimske ekteskapskontrakter inneholder et spørsmål om kvinners skilsmisserett. Hvis dette fylles ut har de i prinsippet skilsmisserett. Det kan imidlertid knytte seg usikkerhet til om en rettsinstans i et muslimsk land vil godkjenne denne retten hvis mannen kan påvise at han har vært i en tvangssituasjon. Kvinnens skilsmisserett vil bare bli aktualisert i de tilfeller hvor mannen motsetter seg skilsmisse og man kan anta at forholdet er konfliktfylt. Ønsker norske myndigheter å arbeide videre med dette forslaget må man innhente vurderinger fra muslimske rettslærde: *kan mannen påberope seg å ha vært i en tvangssituasjon og slik forhindre at kvinnens skilsmisserett blir reell?*

Det er ikke alle stater som krever skriftlig registrering av ekteskap. I enkelte land hvor det kreves, kan likevel mange av de essensielle elementene ved en ekteskapskontrakt bli avtalt kun muntlig; for eksempel brudegave eller medgift. Dette gjelder bl.a. Pakistan. I hvilken grad dette påbudet vil kunne bli nøytralisert av muntlige avtaler må vurderes.

FORSLAG 2

Stortinget ber Regjeringen om å vurdere muligheten for nytt tillegg i utlendingsforskriften der det kreves dokumentert skilsmisse fra utenlandsk inngått ekteskap, før det innvilges familiegjenforening på bakgrunn av ny ekteskapsinngåelse.

Hva som er hensikten med dette forslaget er ikke umiddelbart klart; per i dag kreves det allerede at skilsmisse kan dokumenteres før et nytt ekteskap aksepteres. Innebærer forslaget at en norsk skilsmisse – av et utenlandsk inngått ekteskap - ikke lenger skal aksepteres som tilstrekkelig dokumentasjon, kan det imidlertid synes problematisk.

Forslagsstillerne mener sannsynligvis at dette kan begrense muslimske menns anledning til faktisk bigami. Ved å skille seg sivilt, men ikke islamsk kan en mann gifte seg på nytt samtidig som han egentlig opprettholder sitt islamske ekteskap med kone nummer en, som samtidig kan heve offentlige ytelser som skilt.

HRS hevder:

En slik regel vil ha en svært positiv tilleggs effekt: Det blir vanskelig for ektemannen å nekte kvinnen skilsmisse fra den muslimske ekteskapskontrakten fra opprinnelseslandet. Han vil etter all sannsynlighet selv ønske å gifte seg på nytt (2003:185).

Å forhindre bigami og trygdemisbruk er viktig, og det er mulig at HRS kan ha rett i sin argumentasjon om at det kan gjøre noen menn mer medgjørelige. Men samtidig synes både forslagsstillerne til Dok.8:122 og HRS å overse at et slikt påbud også vil ramme kvinner. Faktisk vil det tvinge kvinner til å streve for å oppnå islamske skilsmisser som de kanskje vanskelig kan få. Hva skjer hvis en mann flytter fra Norge, skal hans tidligere ektefelle fortsatt kjempe med rettsvesenet i bakgrunnslandet? Hva med en jødisk kvinne hvis mann ikke vil gi henne en religiøs skilsmisse, i for eksempel Israel? Hva med katolikker fra Chile eller Filippinene hvor skilsmisse foreløpig er ikke-eksisterende? Hva med flyktninger som ikke har noen mulighet til å innhente skilsmisse fra det landet de har flyktet fra?

Dette forslaget vil ramme svært ulikt; for noen vil det være umulig å realisere. Vil den norske stat hindre, for eksempel, katolikker som ønsker gjengifte? I forhold til muslimer er det grunn til å frykte at dette forslaget ytterligere vil svekke kvinners muligheter til gjengifte.

DET MULIGES KUNST

Det avgjørende i forhold til å løse et problem er å etablere en god problembeskrivelse, slik at man kan finne fram til mest mulig målrettede tiltak. I mangel av dette kan tiltak risikere å være preget mer av gode intensjoner enn av målrettethet. Det er også vanskelig å oppnå *legitimitet* for lover som skal angå oss alle uten at datagrunnlaget er klarere. Det nytter ikke å be katolske kvinner vise solidaritet med *en del* muslimske kvinner, når deres egne ekteskap samtidig risikerer å bli ugyldiggjort.

I forhold til ”haltende ekteskap” vet vi

- at i en del tilfeller kan det offentlige intet gjøre; man må overlate spørsmålet om den sivile skilsmisens tilstrekkelighet til individets egen samvittighet
- at i en del tilfeller må individet være villig til å bære det sosiale stigma skilsmisse kan medføre. Dette kan ikke det offentlige lindre
- at i en del tilfeller vil det forbli vanskelig for kvinner hvis tidligere ektemenn bestrider den sivile skilsmisens, å besøke bakgrunnslandet

For øvrig kan man slå fast at det er mye vi ikke vet om *hvorfor* en del menn som *kan* gi religiøs skilsmisse, nekter. Å konkludere med at dette er et utslag av patriarkalsk tankegang, sier lite. Det vi må forstå er *hvordan* patriarkalske ideer i så fall manifesterer seg i forhold til dette spørsmålet. I hvilken grad kan for eksempel muslimske menns motstand forklares ut i fra uvilje mot å gjennomføre det økonomiske oppgjøret i tilknytning til brudegaven? Ziba Mir-Hosseinis studie av konkrete muslimske skilsmisessaker – og de strategier kvinner og menn anvender for å oppnå best mulig resultat for seg selv – kan gi viktige innspill til å stille videre spørsmål (2000).²³ Hennes studie kan selvsagt ikke direkte overføres til Norge, men den viser oss indirekte hva slags type kunnskap vi må etablere for å kunne spisse mulige tiltak. Vi trenger med andre ord mer og bedre kunnskap, også om menns motiver og strategier. Selv om vi i forhold til ”haltende ekteskap” velger å se kvinner som ofre for menns maktmisbruk, blir det ikke mindre viktig å vite mer om menns motiver for å utøve makt på akkurat denne måten.

Problemet ”haltende ekteskap” er kjent i muslimske miljøer. Islamsk råd, imamer og andre har uttrykt bekymring for de konfliktfylte konsekvensene fenomenet har. Man burde med andre ord søke tiltak i samråd med ressurspersoner innad i de muslimske menighetene. I altfor mange sammenhenger fremstilles muslimer som ”*et problem som skal løses*”, slik Lena Larsen uttrykker det (Vårt Land 18/9:2003). Denne holdningen bidrar ikke til å lette implementeringen av forslag som allerede i utgangspunktet kan oppleves som provoserende.

Problemet ”haltende ekteskap” kan ikke løses ved raske enkelttiltak. For medlemmer av enkelte trossamfunn kan det heller ikke løses av den norske stat. I forhold til andre må man arbeide langsiktig og med stor sensitivitet i forhold til ulike gruppers egenart. Dette dreier seg ikke om ”å ofre kvinner på kulturens alter”, men det dreier seg om *sunns fornuft* i forhold til hva som faktisk kan få ønsket effekt innad i ulike miljøer. Kvinner kan ha individuelle ønsker

---

²³ Den mulige sammenhengen mellom medgift og ”haltende ekteskap” diskuteres også av Roald (2001).

som går på tvers av egne miljøer og man kan støtte dette. Men man kan ikke ta som utgangspunkt at kvinner ikke er en integrert del av egne miljøer, og at de ikke deler miljøenes verdier og moralske levereregler. Å bryte med egen familie og nettverk er neppe en optimal løsning for noen. Derfor må man arbeide for å finne tiltak som har mulighet til å vinne generell legitimitet. Antar man at kvinner i de fleste miljøer har mindre makt enn menn, blir dette bare enda viktigere. For å unngå å fremme tiltak som bare inspirerer til omgåelsesstrategier, må man sikre seg at tiltakene både har legitimitet og at det eksisterer ressurspersoner som kan fremme dem.

Globaliseringsprosesser bidrar til at familierett blir et minefelt av motstridende systemer – og interesser. Dette er ikke noe man kan unngå. Å lete etter *den ene* løsningen på problemene som oppstår, kan også synes som bortkastet. I stedet må man lete etter ulike måter å etablere stabile fora for kontinuerlig dialog, slik at nye løsninger kan fremmes gjennom samarbeid og ikke konflikt. Sentralt i et slikt arbeid blir det å respektere religionsfrihet og individers rett til å velge religiøs plikt i stedet for sivil rett. Samtidig behøver ikke dette forhindre at man arbeider for å finne praktiske løsninger i de tilfeller hvor for eksempel en av partene søker frihet fra et ”haltende ekteskap”. Det muligens kunst handler om å finne de tiltak som har mulighet til å lykkes. De som har blitt foreslått i Dok.8:122, synes ikke å være av denne typen. Tvert i mot synes de å ha bidratt til en opplevelse av konflikt hvor staten blir en fiende som truer trossamfunnenes grunnlag.

ALTERNATIVE FORSLAG

Bilaterale avtaler

Globalisering medfører folkeforflytninger. Dette krever at det utvikles nye juridiske systemer som kan fungere på tvers av nasjonale grenser. I denne sammenheng vil det være viktig å utvikle bilaterale avtaler mellom Norge og de land hvor de største innvandrergroppene har sin opprinnelse. Ekteskap og skilsmisse dreier seg ikke bare om lykke og ulykke, men også om barnefordeling og økonomi. Det er viktig å forholde seg til disse institusjonene i all deres kompleksitet. Bilaterale avtaler hvor man avtaler hvordan, hvilke juridiske bestemmelser skal få konsekvenser for personer som lever på tvers av nasjonale grenser.

Fordi familierett er sterkt koblet til nasjonal og religiøs identitet, utgjør det et sensitivt felt. Det kan derfor være viktig å etablere avtaler gradvis. I tilfellet Pakistan, er det mulig å inngå avtaler med Den pakistanske om en klarere definert prosedyre for hvordan norske skilsmisser skal bli godkjent der? Basert på enighet kan man forestille seg at alle norske skilsmisser ble definert inn under en bestemt rett i Pakistan som slik kunne utvikle kompetanse i forhold til norske forhold. Hovedpoenget vil være å lette registreringsprosessen.

Den marokkanske modellen

I de europeiske landene hvor Marokko har størst antall utvandrere, har de ansatt en dommer ved egne ambassader som kan vie og skille. Dette inngår som et ledd i de avtaler Marokko har inngått med bl.a. Tyskland, Frankrike. Denne modellen bør studeres nærmere for å se om et slikt system kan overføres til Norge.

Den marokkanske ambassaden i Oslo bistår marokkanere med registrering av ekteskap i Marokko, og likeledes med gjennomføring av skilsmisse. Dette er også en modell som bør studeres nærmere og eventuelt diskuteres med, for eksempel, Pakistan. Representerer dette en mulig modell for å løse de problemer det representerer å samordne sivil status både i Norge og i Pakistan?

Kompetanseheving

Familierett er i seg selv et komplisert tema; enklere blir det ikke ved at man i samme land har borgere som forholder seg til både et felles sivilt system og til ulike religiøse systemer slik de praktiseres i Norge og i eventuelle bakgrunnsland. Gjennom arbeidet med denne utredningen har det blitt klart demonstrert både hvor viktig denne typen kompetanse er, og i hvilken grad den mangler. Det bør derfor etableres en rådgiverstilling ved Fylkesmannens kontor, hvis oppgave det ville være å sette seg inn i de viktigste religiøse familierettssystemene, samt hvordan disse er utviklet og eventuelt eksisterer parallelt med sivile rettssystemer i de stater som i innvandringsammenheng er viktigst for Norge.

En slik rådgiver ville, for eksempel, ha som oppgave å følge utviklingen i pakistansk, marokkansk og tyrkisk familierett. En annen oppgave ville være å opprettholde kontakter med de respektive ambassadene slik at man har kanaler for å løse de problematiske sakene. Det ville også være naturlig at en slik rådgiver deltok i arbeidet med å strømlinjeforme prosedyrene for å få norske ekteskap og skilsmisser registrert i disse landene. Å følge arbeidet med å utvikle en muslimsk rettsvitenskap i Europa vil være en annet viktig oppgave.

I forhold til vanlige folk er det også et stor behov for informasjon; de kjenner ikke nødvendigvis familielovene i bakgrunnslandene. "Kunnskap" kan være basert på rykter og man kan helt urealistiske ideer om hvor raskt ulike prosedyrer kan gjennomføres.

En slik rådgiver vil også være en viktig informasjonskilde for lokale familievernkontor som har det primære ansvar for mekling i forbindelse med skilsmisse.

Shariaråd /skilsmisseråd

Debatten rundt Shariaråd i Norge bar preg av at flere av debattantene antok at dette skulle kunne overprøve norsk lov. Dette kan selvsagt ikke skje. Men et shariaråd kunne i likhet med Det katolske tribunalet og Den rabbiniske domstolen, løse mange konflikter lokalt og dermed raskere og mer i tråd med lokale forhold. Tatt i betraktning av at jøder, katolikker og ortodokse har sine rettsinstanser, er det underlig å observere hvor sterke reaksjoner som kommer i forbindelse med spørsmålet om et Shariaråd. Det vil selvsagt fungere innenfor norsk lov på akkurat samme måte som de andre religiøse domstolene, og det vil på samme måte kunne bidra til raskere løsninger.

The Sharia Council i London har som sin primære oppgave å innvilge kvinner skilsmisse. Det har derfor også blitt foreslått at man i Norge skulle etablere et mindre ambisiøst organ; et skilsmisseråd. Målet ville uansett være å løse lokale familiekonflikter.

Problemet med et shariaråd / skilsmisseråd vil selvsagt være hvordan man skal klare å etablere enighet om representanter og en tilstrekkelig felles rettsforståelse. Samtidig er det klart at dette må være muslimenes eget initiativ.

Praktikum

Saera Khan i Arbeiderpartiet har foreslått å etablere en form for obligatorisk praktikum for alle religiøse ledere. Det vil si at religiøse ledere som kommer til Norge må gjennomgå et kurs med temaer som språk, norsk samfunnskunnskap, familierett, trygdesystem, osv.

Dette er ment å gi religiøse ledere en nødvendig skoloring i forhold til det samfunnet hvor de skal tjenestegjøre. Samtidig vil det kunne etablere et grunnlag for dialog mellom religiøse ledere tilhørende ulike trossamfunn.

Frivillige organisasjoner

Flere frivillige organisasjoner arbeider med familiekonflikter, deriblant ”haltende ekteskap”. Det er viktig at organisasjoner med kompetanse innen dialogbasert familiearbeid styrkes gjennom økonomiske bevilgninger.

Trygd og sosiale ytelser

Flere av de som har direkte erfaring med støtte til kvinner som ønsker å skille seg mot ektemannens vilje, beskriver hvor problematisk det er for dem å få de økonomiske ytelser de har krav på som separerte. I hvilken grad kan prosedyrene for offentlig bistand endres slik at ikke dette fastholder kvinner i umulige situasjoner?

LITTERATURLISTE

- Carroll, Lucy (1997) Muslim Women and “Islamic Divorce” in *England Journal of Muslim Minority Affairs (JIMMA)* 17 (1) 97-115
- Foy, Whitfield (1978) Editor’s Note – Sikhism, i *Man’s Religious Quest*, Foy, W. (ed) The Open University Press
- Groth, Bente (2000) *Jødedommen*, Pax Forlag
- Kayed, Camilla (1999) *Rett, religion og byråkrati. En studie av skilsmisse blant muslimer i Norge*
Hovedoppgave i sosialantropologi, Universitet i Oslo
- Jacobsen, Christine M. (2002) *Tilhørighetens mange former. Unge muslimer i Norge*
Unipax
- Jahangir, Asma (udatert) *Divorce among Muslims in Pakistan: Laws, procedures and practice*
- Lie, Benedicte (Under avslutning) *Ekteskapsmønster blant innvandrerbefolkningen*
Statistisk sentralbyrå
- Menski, Werner (1981) Legal Pluralism in the Hindu Marriage, i *Hinduism in England*, Bowen, David (ed), Bradford College
- Mir-Hosseini, Ziba (2000) *Marriage on Trial. A Study of Islamic Family Law*
I.B.Taurus
- Reichelt, Vilde (1998) *Like barn leker best. Et innblikk i sikhene og deres ekteskapstradisjoner*
Hovedoppgave i religionshistorie, Universitetet i Oslo

- Roald, Anne Sofie (2001) *Women in Islam. The Western Experience*
Routledge
- Salimi, Fakhra (udatert) *Til døden skiller oss ad. Ekteskap og skilsmisse i islamsk rettspraksis og norsk lovgivning*
MIRA Ressurssenter for innvandrere- og flyktningekvinner
- Storhaug, Hege & Human Rights Service (2003) *Feminin integrering – utfordringer i et flerkulturelt samfunn*
Kolofon AS
- Thorbjørnsrud, Berit (2001) *Syn på ekteskap blant hinduer, buddhister, sikher, muslimer og kristne*
Barne- og familiedepartementet, Publikasjonsnummer Q-1020
- Vogt, Kari (2000) *Islam på norsk. Moskeer og islamske organisasjoner i Norge*
J.W.Cappelens forlag A-S
- Østberg, Sissel (2003) *Muslim i Norge. Religion og hverdagsliv blant unge norsk-pakistanere*, Universitetsforlaget

Årsrapport Nettversksgruppa, Oslo Røde Kors Internasjonale Senter (ORKIS) 2002

- European Council for Fatwa and Research: *European Council for Fatwa and Research. First and Second Collections of Fatwas*
Al-Falah Foundation, Cairo
- :
- <http://www.islam-online.net/fatwa/english/FatwaDisplay.asp?hFatwaID=8292>
- Human Rights Service (http://www.rights.no/webtekst/Publikasjoner/bok_fem_int_0603.htm)
- Sharia Council of Darul-uloom London (<http://www.darululoomlondon.co.uk/sharia.htm>)